

A PÁPAI NEUMANNOK

Adalékok a 19. századi családi karriertörténetek kutatásához*

Bevezető

Az „üveges zsidó” ősatyától a dualizmus kori üveggyárosig és a malomipari nagyvállalkozóig ívelő családi karriertörténet korai szakaszának néhány fejezete a pápai zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetét tárgyaló kötetemben külön-külön már megjelent.¹ A könyv csaknem valamennyi fejezetében felbukkanó Neumann Ábrahám kereskedő szerteágazó tevékenységét és a későbbi családtagok gazdasági vállalkozásait immár együtt, összefüggéseiben vizsgálva lassacsckán kibontakozott nem csupán Neumann Ábrahám, hanem egy család több generációjának gazdasági karriertörténete is.² A Neumann család gazdasági tevékenységének története – jelenlegi ismereteink szerint – 1799-től, Ábrahám első ismert gazdasági akciójától 1906-ig, Frigyes haláláig és cégének eladásáig terjed.³ E bő száz év alatt a család négy generációjának tagjait azonosíthatjuk aktív gazdasági szereplőként, akik a korokra alkalmazható definíciók és kritériumok szerint vállalkozóknak tekinthetők. Az első három generáció tagjai egymást kiegészítő, feltételező és eltartó gazdasági tevékenységet űztek, azaz egy kiterjedt családi vállalkozás szereplői voltak, az utolsó generáció tagjai pedig már önálló tőkés nagyvállalkozók.

A pápai Neumannok négy generációjáról szóló esettanulmány adalékokkal kíván szolgálni a hazai 19. századi vállalkozástörténeteket bemutató és modellező magyar gazdaságtörténet-írás számára. A családi gazdasági karriertörténet felrajzolásával és a család társadalmi stratégiájának felfejtésével egyúttal reflektálni

* Tanulmányomat Bácskai Vera (1930–2018) emlékének ajánlom.

¹ *Jakab Réka*: Bérlőből polgár. Pápa város zsidó közösségének társadalom-és gazdaságtörténete, 1748–1848. Bp. 2014. A monográfia egy mezővárosi zsidó közösség gazdasági tevékenységét mutatta be, a mintegy száz év során ott élt családok vagy egyének nagyon változatos és szerteágazó tevékenységének összképeként.

² Az időben előre haladva egyre kevesebb levéltári forrásra támaszkodhatunk, mivel az úrbéri viszonyok megszűnése után az uradalmi levéltár már nem szolgál adatokkal, a család, illetve a családtagok levéltára pedig tudomásom szerint nem maradt fenn.

³ A tanulmányban elsősorban a családi karriert megalapozó Neumann Ábrahám tevékenységét mutatom be. Az öt követő két generáció tagjainak vállalkozásai még egy összetett, közös családi vállalkozás részének tekinthetők, majd a fiaik (a negyedik generáció) szintjén az életpályák elválnak. A család tagjainak 20. századi történetére csak kitekintésszerűen utalok, hiszen Frigyes halálával a gazdasági karriertörténet véget ért.

szeretnék az eddigi kutatások alapján kirajzolódott vállalkozástörténeti tipológiák, illetve modellek elemeire is anélkül, hogy új modellt kívánnék megalkotni.

A kiindulópont tehát az, hogy a család egyes generációinak meghatározó személyiségei saját koruk keretei között gazdasági tevékenységük alapján vállalkozóknak tekinthetők.⁴ E tevékenységük volt a kulcsa társadalmi mobilitásuknak, melynek iránya egyértelműen a felemelkedés és a társadalmi beilleszkedés felé mutatott.

Neumann Ábrahám több generáció számára alapozta meg az egzisztenciát, és ő volt az, akit szellemiségében mindenképpen a korai vállalkozó típusának tekinthetünk: kereskedőként indult, majd emellett bekapcsolódott a termelésbe és egyben az ahhoz szükséges nyersanyag előteremtésébe is. Megvolt benne a sikerhez elengedhetetlen kezdeményezőkézség, rugalmasság a profilváltásra és a kockázatvállalás.⁵ Sikerei azonban hullámzóak voltak, pályája egyáltalán nem tekinthető kiegyensúlyozottnak, gazdasági tevékenysége nem fejlődött lineárisan, és volumenében sem hasonlítható a pesti zsidó nagyvállalkozók profíljához, akik bankot alapítottak, befektettek a közlekedés korszerűsítésébe.⁶ Mégis elmondható, hogy működése előbbre vitte a gazdasági fejlődést, és egyértelmű az is, hogy az ő szellemisége és vállalkozásai teremtették meg a későbbi generációk számára az alapot.

Neumann Ábrahám és közvetlen utódai tevékenységéhez a keretet az Esterházy család pápai uradalma és Pápa mezőváros adta. Ismeretes, hogy a rendi korszak végére itt alakult ki a Dunántúl legnépesebb zsidó közössége, melyben meghatározó szerepe volt a város jogi és gazdasági helyzetének, illetve a földesúri gazdaságpolitikának.⁷ Az uradalomszervezés és a gazdálkodás racionalizálásával összefüggésben az Esterházyak a kiváltságos mezővárosi rangot viselő birtokközpont lakóinak éves census fejében több kiváltságot és haszonvételt, illetve jövedelmet átengedtek. A pápai uradalomban a majorsági gazdálkodás nyomán hatékonyan működő, jól jövedelmező mezőgazdasági nagyüzem jött létre. Ezáltal megteremtődtek azok a gazdasági feltételek, amelyek a bevándorló zsidóság számára megélhetést biztosítottak. A gazdasági szükségszerűséggel, valamint bizonyos szakmák

⁴ A vállalkozó ismérveire és típusaira vonatkozóan gazdag szakirodalom áll rendelkezésre. Magyar vonatkozásban legutóbb lásd *Halmos Károly*: Családi kapitalizmus. Bp. 2008., *Klement Judit*: Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében. Bp. 2012.

⁵ *Bácskai Vera*: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Bp. 1989. 6.

⁶ *Uő*: Polgári vagyon, polgári tőke a 19. század első felében. Rubicon 21. (2010) 8. sz. 29.

⁷ A 15 családból álló zsidóság 1748-ban szerződést kötött Esterházy Ferencsel, aki ún. védlevelet bocsátott ki részükre. Ez a kiváltságlevél rögzítette kötelességeiket, de emellett éves taksa (Schutzgeld, oltalompenz) fejében közösségi és vallási életük kereteinek kialakítását és megóvását segítő jogokat is biztosított. Az így létrejött zsidó község egyfajta belső autonómiát élvező önkormányzat volt, élén a zsidó bíróval. Ez egyben a városi tanács joghatósága és a városi terhek alóli mentessége is jelentett, így nagy vonzerővel bírt, elősegítve a zsidó népesség folyamatos növekedését. *Jakab R.*: Bérlőből polgár i. m. 42–51., 92–96., 158. passim.

hiányával függött össze az első zsidó felvásárlók, bérlők és iparosok megjelenése az uradalomban. A kiépülő uradalmi gazdálkodás bevételeit elsősorban a bor- és terményjövedelmek, illetve az állattenyésztésből származó jövedelmek tették ki. Az uradalom többi bevételei a bormérésből, pálinka- és sörfőzésből, kocsmák, boltok, mészárszékek bérbeadásából, ház- és földbérleti díjakból, malmok jövedelmeiből, haltenyésztésből, téglá- és mészégetésből származtak. Pápa város Veszprém megye leginkább iparosodott városa volt, és országos viszonylatban is a legiparosodottabb mezővárosok közé tartozott. Ez megmutatkozott a céhek és az iparos népesség magas számában is. A reformkor időszakára a város piacközponti szerepe is jelentősen megnőtt. A pápai uradalomban megtermelt gabona értékesítését elsősorban a zsidó kereskedők bonyolították, akiket a gazdasági érdekeket szem előtt tartó uradalmi gazdaságpolitika következtében egyre nagyobb számban engedtek letelepedni a városban.

A család

A pápai Neumann család első ismert tagja Ábrahám volt, aki 1799-ben jelenik meg először a pápai vonatkozású forrásokban. Az ekkorra már csaknem fél évszázada jogi entitásként létező zsidó községben mindaddig nem voltak Neumannok, vezetőit, meghatározó személyiségeit ekkor még más családok adták. Ábrahám Pápara való beköltözésével azonban elindult a család közösségen belüli társadalmi karrierje. Néhány év múltán Neumann Ábrahám a zsidó község vezetője lett, leszármazottai, illetve a család többi tagjai egy generációval később nemcsak a zsidóság körében léptek örökébe, hanem a városi társadalomban is presztízssre tettek szert. A család társadalmi felemelkedése és meghatározó szerepe a zsidóság fokozatos emancipációjával párhuzamosan zajlott városi szinten is, és ebbéli helyzetüket a források segítségével a 19. század végéig követhetjük.⁸ Későbbi dokumentumok hiányában a városban megszorodó Neumann családnevűek közül már nem lehetséges Ábrahám 20. századi leszármazottainak pontos beazonosítása. Annyi bizonyos, hogy a család jelentősebb karriert befutó tagjai elköltöztek Pápáról.

A Neumannok itt következő családtörténetében két jellemző életút emelkedik ki: a gyártulajdonos Bernáté és a terménykereskedő-bankár Frigyesé, akikre a család 19. századi intergenerációs társadalmi mobilitásának sikeres betetőzőiként tekinthetünk.

⁸ Uo. 63. passim.

Az első generáció

A Neumann család tagjai a 18–19. század fordulóján tűnnek fel Pápán, elsőként *Ábrahám*, majd 1-2 éven belül *Dávid* is. Ezt megelőzően Pápán nem éltek Neumannok, a családtagok a környező települések valamelyikéről költöztek Pápára.

Sem a városi jegyzőkönyvben, sem az uradalmi iratokban nincs nyoma Ábrahám városba érkezésének, ami azért meglepő, mert letelepedése és házvásárlása is engedélyhez volt kötve, márpedig tudjuk, hogy a kezdetektől fogva rendelkezett városi házzal is.⁹

1800-ban a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvben tartozásának betáblázása okán találkozunk a nevével, ahol így említik: *judaeum Papensem Abrahamum Doba nunc Neuman*, ami arra utal, hogy dobai származású lehetett.¹⁰ Doba Erdődy-birtok a Somló-hegy északi lábánál, ahonnan Pápa mintegy 30 km-re fekszik. Ráadásul a türelmi taxa tekintetében a dobaiak is a pápai kerülethez tartoztak. Azonban Ábrahám nem Dobáról költözött Pápára, hanem a szintén Pápa körzetében fekvő Nemesszalókról. 1785-ben ugyanis nemesszalóki lakosként írták össze az 1779–1785. évi türelmi adóhátralék-kimutatásban, még Abraham Doba néven.¹¹ 1785-ben a türelmi adóról szóló kimutatást készítő vármegyei tisztviselő azt a megjegyzést írta az évek óta tartozó Abraham Doba neve mellé, hogy rendkívüli szegénységben él, alig van élleme, fizetni nem tud.¹² Ugyanakkor valószínűleg azon zsidók közé tartozott, akik eleve magasabb összeggel adóztak, ugyanis a fizetendő összeg a többi zsidó lakoséhoz képest magas volt.¹³ Ezt követően az első fennmaradt helytartótanácsi összeírásban is, 1795-ben Abraham Doba néven szintén a nemesszalóki zsidókkal írták össze. 1750–1760 között született, nagy valószínűséggel Dobán, majd Nemesszalókon élt legalább 10 évig, és onnan 1795–1799 között költözött Pápára.¹⁴

⁹ Bittó uradalmi prefektus 1798-ban ura véleményét kérte arról, hogy megengedje-e egy zsidónak, hogy egy kalaposmester pápai házát megvehesse. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Az Esterházy család pápai ágának levéltára, P 1216 capsza 51. nr. 7. kötet, 56. oldal, 1798. márc. 25. Mivel a levél a zsidó nevet nem tartalmazza, nem jelenthető ki, hogy Neuman Ábrahám az, akit említene, de ezekben az években egyéb utalás zsidó városi letelepedésére nincs a forrásokban.

¹⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL VeML) Veszprém vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvei, IV.1.a 233/1800. febr. 10. II. József 1788-tól érvényben lévő névrendeletét megelőzően a zsidók nem viseltek polgári értelemben vett családnevet, az összeírásokban általában származási helyük neve szolgált hasonló azonosításul. Neuman Ábrahámnál tehát éppen ezt a fajta névváltást ragadják meg a források és segítik a visszamenőleges beazonosítást, amikor utalnak arra, hogy dobai Ábrahámot most (már) Neumannak hívják.

¹¹ MNL VeML Veszprém vármegyei közgyűlési iratai, IV.1.b 64/1793. júl. 15.

¹² A megjegyzés sokkal inkább mutatja az adófizetés elkerülésének szándékát, mintsem a valós helyzetet.

¹³ 52 forinttal tartozott. „In extrema egestate vivit, vix vitae alimenta habet minus solvendo capax.”

¹⁴ MNL VeML IV.1.a 65, 67/1799. ápr. 15. Lásd még 9. jegyz.

Ábrahám az 1799-ben készült uradalmi zsidó összeírásban már háztulajdonosként jelenik meg, a Szent László utcában volt saját háza, amelyben két koldus családfőt is összeírtak.¹⁵

Az ezt követő évtizedben csak szórványos adataink vannak Ábrahámról, pedig ez az időszak kulcsfontosságú lehetett későbbi karrierje szempontjából. Valószínűleg ekkor vált jelentősebb kereskedő quaestorrá. Nincs okunk feltételezni, hogy egyébbel, mint kereskedelemmel foglalkozott volna. Esetében minden bizonnyal a tipikusnak tekinthető folyamat tanúi lehetünk: egy-egy mezőgazdasági nagyüzem területén élő kereskedő először az uradalom terményfelvásárlója, majd hadiszállító lesz, és ezzel alapozza meg vagyonát. Neumann Ábrahám a francia háborúk által felhajtott gabonaéhség és konjunktúra egyik nyereségesnek tekinthető. 1797 körül jelentkezett először az igény nagyobb mennyiségű gabonára. Adott volt az Esterházy család pápai uradalmának közelsége, amely maga is bekapcsolódott a konjunkturális termelésbe. Feltételezhető, hogy Ábrahám éppen emiatt költözött Pápára, amikor már rendelkezett akkorka tőkével, hogy egzisztenciát tudjon teremteni a városban, azaz házingatlant tudjon vásárolni. Az uradalommal fennálló üzleti kapcsolatának feltételezését az is erősíti, hogy beköltözésekor egyben házat is vásárolhatott.

1800-ban a Helytartótanács részére megküldött összeírásban a negyedik legnagyobb taxát fizető pápai zsidó családfőként szerepel.¹⁶ Közösségen belüli presztízsét nem régi pápai lakos mivolta, hanem vagyona alapozta meg. 1801-ben már zsidó községi bírónak választották, majd 1802-ben, 1808-ban és 1810-ben is.¹⁷ 1800-ban és 1804-ben esküdt lett. A község vezetői tisztségeire aspiráló jelölteket vagyonuk szerint több osztályba sorolták. Neumann Ábrahám az első osztályba tartozott.¹⁸ 1811-ben őt bízták meg a Veszprém megyei zsidóság türelmi adójának „beállításával”, és ő kezelte a kasszát is.¹⁹ 1815-ben szintén a községi előjárók között találjuk.²⁰

Ábrahám tevékenységét ezektől az évektől egészen az 1820-as évek közepéig tudjuk végigkövetni. Ennek alapján tekinthetünk rá úgy, mint ősatyára, a családi vagyon és társadalmi presztízs megalapozójára. Abban az értelemben is ősatya, hogy mint *gründoló* a legváltozatosabb gazdasági tevékenységekben tűnik fel, mindenféle tevékenységet folytat, amiben pénzt lát, amelyből jövedelmet remél:

¹⁵ Korábban tévesen feltételeztük, hogy 1799-ben két háza is volt a városban. *Jakab R.*: Bérlőből polgár i. m. 63.

¹⁶ MNL OL Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum Judaeorum, C 55 F1. nr. 85.

¹⁷ *Jakab R.*: Bérlőből polgár i. m. 63.

¹⁸ MNL OL P 1216 capsza 59. nr. 105–106.

¹⁹ MNL VeML IV.1.a 69/1811. jan. 31.

²⁰ MNL VeML Pápa város tanácsülési jegyzőkönyvei, V.2.a 283/1815. júl. 29., 460/1815. dec. 16.

haszonvételek, boltok, terménykereskedés. Mindezeket azután is űzi, hogy 1815-ben Somhegyen üveggyártásba kezd.

Ábrahám felesége, Semberger Julianna volt az, akinek nevét az egyik ház vásárlásakor keletkezett iratok megőrizték. Ott ugyanis közösen szerepelnek vásárló félként, tehát a megvásárolt városi ház közös tulajdonuk volt.²¹ A Semberger családnévvel nem találkozunk a pápai zsidóságra vonatkozó forrásokban, összeírásokban, ami arra utal, hogy Julianna sem volt pápai származású. 1809-ben Hering József uradalmi levéltárnoknak a Hosszú utcában (ma Fő tér) álló házát vásárolták meg. Semberger Julianna e néven többet nem szerepel az iratokban, azt azonban tudjuk, hogy túlélte férjét. 1828-ban a regnicolaris összeírásban, továbbá 1829-ben az uradalmi házakról készült leltárban özvegy Neumannként említik.

Neumann Ábrahámot valamennyi adóösszeírásban házasként jelölik, akinek egy fia és egy lánya volt. (Az évek során tehát a gyermekei száma nem gyarapodott.) Sajnos nem áll rendelkezésre olyan összeírás, amelyben a gyermekei név szerint szerepelnének, így hiányzik az a kapocs, amely az ósatyának tekinthető Ábrahámot a későbbi generációk népes körével összeköti, miközben a köztük fennálló szoros rokoni kapcsolat egyértelmű.

1808-ban a Pápai Református Kollégium diákjai között Ábrahám fiaként feltűnik Mandel Neumann, aki akkor 16 éves volt.²² Ő lehet az a fiú, akit az összeírások Ábrahám egyetlen fiaként említenek. Az iskolai adatok alapján 1791–92-ben születhetett, tehát még a család Pápara jövetele előtt. Többet azonban nem találkozunk a nevével, eltűnik a szemünk elől, miközben még az 1819-es összeírás szerint is Ábrahám egy fiúval szerepel, és a forrásokban lassan megjelennek a Neumann család második generációjába tartozó fiatalabb családtagok is, más nevekkel. Mi történhetett Mandellal? Ha megérte a felnőttkort, miért nem őt találjuk az Ábrahám tevékenységét továbbvivő családtagok között, vagy a bérelt ingatlanait továbbra is bérlők neve között? Feltételezhetjük azt is, hogy korán elhunyt, ezért a család más tagjai folytatják Ábrahám üzleteit. Ez azonban ellentmond annak, hogy még 1819-ben is, amikor Mandel 26–27 éves férfi lehetett, az adóösszeírásban Ábrahámmal egy fiúgyermeket is összeírnak. Sorsa tehát ismeretlen, hacsak a korabeli forrásokban szereplő nevek bizonytalanságát számításba véve arra nem jutunk, hogy ő az, aki később Salamon néven leginkább Ábrahám utódjának tekinthető. (Salamonról később szólunk még.)

Ábrahám nagyfokú alkalmazkodó készsége, városi és uradalmi kapcsolatai, amelyek gazdasági tevékenysége révén méginkább kiszélesedtek, semmiképpen sem feltételeznek bezárkózó életmódot. Így az sem meglepő – és talán a jövővel

²¹ MNL OL P1216 capsza 61. nr. 54.

²² A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. Kölblös József. Pápa 2006. 459., 965.

kapcsolatos elképzeléseit is mutatja –, hogy fia az első beiratkozott zsidó diák a Pápai Református Kollégiumban.

Neumann Ábrahámnak a francia háborúk idején való (feltételezhető) meggazdagodásának pontos mértékét nem ismerjük. Az összeírásokból, a közösségen belüli megbecsültségéből, a városi, az uradalmi és a vármegyei magisztrátussal fennálló – minden bizonnyal – bizalmi viszonyából jól látható, hogy a pápai zsidóságon belül a legtehetősebb családfő lett. 1812-ben az I. osztályú questorok közé sorolták, ami azt jelenti, hogy 1000–2000 forint közötti jövedelemmel rendelkezett.²³ Közvetlen családtagjai mellett háztartásának tagja volt továbbá egy szolgálólány, két szolgáló (servitor), két rokon és egy fiútestvér. 1819-ben 2. osztályú questorként írták össze, ami azt jelentette, hogy éves jövedelme 1000 forint alatt volt. Családtagjai mellett egy női cseléd és egy szolgáló lakott vele közös háztartásban.²⁴

A század első évtizedeiben készült türelmiadó-kimutatásokban a magasabb adót fizetők között azonban mindig ott találjuk. 1816-ban 90 forinttal ő állt az élen.²⁵

Ábrahám halálának pontos idejét nem ismerjük, ebből az időszakból nincsenek anyakönyvek.

Nevével aktív résztvevőként utoljára 1826 augusztusában találkozunk a vármegyei jegyzőkönyvekben, amikor 500 váltóforintos adósságáról esik szó,²⁶ illetve ugyanekkor a Zichyek nagyvázsonyi uradalmával birkabőrökre kötött szerződésben.²⁷ Utóbbi Neumann Salamon írta alá Nagyvázsonyban Ábrahám nevében, ami valószínűsíti, hogy Ábrahám ekkor már nem volt mozgékony.

Halálát nem sokkal későbbre tehetjük, feleségét ugyanis 1828-ban már özvegyként említik. A regnicolaris összeírás szerint az özvegy ekkor egy házzal rendelkezett, amely után hét forintot fizetett, s ezenkívül volt 11 pozsonyi mérő nagyságú földje. A pápai főtéren álló, 1824-ben vásárolt Esztergomi-féle ház alsó szintjén egyedül lakott, az emeleten található három szobát, konyhát, kamrát folyamatosan bérbe adta.²⁸

1829-ben, amikor az Esterházy család tatai ága a pápai uradalmat zálogba adta a család csekléshi ágának, és ezért a teljes birtokállományról leltárt vettek fel, a szomszédos házak pontos helyének beazonosításakor az úgynevezett Tanhoffer-féle ház még mindig Neumann Ábrahám mint bérlő neve alatt állt, s ugyanígy a szomszédos Varasdi-féle ház földszintjén bérelt két bolthelyiség is Ábrahám

²³ MNL OL C55 F1 no. 20.

²⁴ MNL OL C55 F1 no. 25.

²⁵ MNL VeML IV.1.b 482/1824. Kimutatás a türelmi adóról, 1816–1824.

²⁶ MNL VeML IV.1.a 143/1826. aug. 23.

²⁷ MNL VeML A Zichy család nagyvázsonyi uradalmának iratai, XI.608 – Vásonyer Schafhäüts Contract, 1827. évre. Nagyvázsony, 1826. aug. 13.

²⁸ MNL VeML Mikrofilmgyűjtemény, XV.15

„üveges zsidó” bérleményeként szerepelt. Az uradalmi leltár szerint ebben az évben még mindig Ábrahám nevén volt az Esztergomi-féle ház is. A leltárt olvasva azt gondolhatnánk, hogy 1829-ben Ábrahám még élt, hiszen a szöveg jelen időben fogalmaz. Ez azonban önmagában még nem bizonyíték, hiszen a leltár szempontjából csak az volt a fontos, hogy kinek a nevéen vették egykor bérbe az uradalmi ingatlant. Azt, hogy valójában már csak hátramaradt rokonairól van szó, az egymás melletti főtéri házak leltáraiban azonosításként használt meghatározások erősítik meg. A Tanhoffer-ház az 1829. évi leltárban – szemben az imént említett szomszédos házak esetében írtakkal – már Neumann Salamon bérlő nevéen szerepel.²⁹ Hogy nem csupán névazonosságról van szó, hanem Ábrahám utódjáról (legyen az egyenes ági leszármazott vagy oldalági rokon), megerősíti egy 1826-ban kelt szerződés, amelyben a család Somhegyen működtetett hutájánál is feltűnő Salamon a Zichyek úrkúti haszonvételeire szerződik. A Zichyek úrkúti haszonvételeivel Ábrahám az 1810–1820-as években került kapcsolatba, az azokra vonatkozóan kötött szerződéseire 1824-től van adatunk.³⁰ Ezt a szerződést Salamon 1826. Szent Mihály napján újra kötötte, ami azt valószínűsíti, hogy erre Ábrahám halála miatt volt szükség. Neumann Salamon pápai zsidó kereskedő tehát egyértelműen Ábrahám tevékenységének továbbvivője, hiszen őt is a somhegyi üvegbánya bérlőjeként azonosítják egy a vázsonyi úriszéken zajló perben, amelyben Glasfabrikerként tesz panaszt egyik munkása ellen.³¹ Ugyanezt a kapcsolatot erősíti meg az imént említett, dögbőrökre vonatkozó szerződés is.

Ábrahám tehát 1826 augusztusa és 1828 közötti időszakban halt meg, 65–70 éves korában.³²

Ábrahám üzleti tevékenysége, vállalkozásai

Neumann Ábrahám nem csupán a pápai Neumann család ősatyjának tekinthető, hanem a zsidó vállalkozó „prototípusának” is. Rendkívül szerteágazó tevékenysége

²⁹ Szlovák Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: SNA) Az Esterházy család cseklézi levéltára, 1829-es leltárak.

³⁰ MNL VeML XI.608 – Előleges számadások, 1826: „Arendator Abraham Neumann pro beneficiis in contractu contentis solvit annue 2200 + 62,30 florenis.” A szerződés időtartama 1824. ápr. 24–1830. ápr. 24.

³¹ MNL VeML XI.608 Úriszéki iratok fasc. XI. No.16. 1835. szept. 1.

³² Éri István a bakonyi üveghutáról írott alapos munkájában a somhegyi huta esetében azt feltételezte, hogy 1820-ban átmenetileg megszűnt vagy felügyelet alá került. Ennek indoklásául Ábrahám 1820-ban bekövetkezett halálát feltételezte, illetve azt, hogy fia vagy utóda ekkor még kiskorú volt. Tévedése azzal magyarázható, hogy az 1950-es évek elején még nem férhetett hozzá a Pozsonyba került cseklézi uradalmi levéltárhoz, illetve a Zichy család nagyvázsonyi uradalmi iratainak minden fennmaradt tételéhez. Lásd *Éri István: Adatok a bakonyi üveghuták történetéhez. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 5. (1966) 143–176.

abban a korban gyökerezik, amikor még nem volt „profiltisztulás”, és amikor a vállalkozás jellegzetességét egyrészt éppen a vállalkozásra való hajlam adta, amely egy bizonyos kereten belül a legváltozatosabb üzleti tevékenységeket indukálta, másrészt a több lábbon állás, a rugalmasság és a nagyfokú alkalmazkodó készség. Ábrahám, akit a legváltozatosabb tevékenységi körökben említenek a források, ezeknek az ismérveknek és feltételeknek tökéletesen megfelelt, ez volt sikerének a kulcsa. Ez a változatoság persze az üzleti szerencse forgandóságát is mutatja, amelynek hullámvölgyein a rátermettség és a gyors váltásra való képesség jelentette a hidat. Ábrahám üzleteinek összetettsége, folyamatos egybefonódása vagy váltakozása is ezt bizonyítja.

Mikor a városba jött, házat vásárolt magának a Szent László utcában, majd ezt 1808-ban eladta a nagyvázsonyi Singer Salomonnak,³³ és igyekezett előnyösebb, frekvenciáltabb helyen háztulajdont vagy bérleményt szerezni. Bonyolult adás-vételi és csereszerződések révén 1809-ben sikerült megszereznie a pápai Fő tér egyik legnagyobb, bolttal is rendelkező házat, az úgynevezett Tanhoffer-féle uradalmi házat, amelyet haláláig hol tulajdonosként, hol bérlőként lakott vagy használt.³⁴ A szomszédos Varasdi-féle házban található 14 bolt közül is bérelt kettőt egészen haláláig, amit aztán utódai vettek át.³⁵

Singerrel üzleti kapcsolatban is állt, 1818-ban két másik kereskedő nagy mennyiségű gubacsát együtt raktározták.³⁶ 1815-ben mindketten községi előljárók lettek.³⁷

Ábrahám alaptevékenysége a terménykereskedés volt. E minőségében tűnik fel először a forrásokban, és ezt a tevékenységet haláláig folytatta azután is, hogy ipari vállalkozásba kezdett. Elsősorban a vármegyei katonaság szükségletére vásárolt fel és adott el gabonát, takarmányt.

Az 1800-as évek első évtizedében a betáblázásaiban legtöbbször a terménykereskedésével kapcsolatos áthidaló kölcsönök szerepelnek. A terménykereskedés

³³ MNL OL P 1216 capsza 64. nr. 247.; *Jakab R.*: Bérlőből polgár i. m. 65.

³⁴ Házingatlan ügyeinek részletes bemutatását lásd uo. 65–67.

³⁵ A bérleményre az első adatunk 1817-ből származik. Ekkor három évre kötött szerződést és somhegyi üvegeit árulta itt. Lásd MNL VeML Az Esterházy család pápa-ugod-devecseri uradalmánk iratai, XI.602.c Perceptorium inclitorum dominiorum Pápa, Ugod et Devecser pro anno 1817. 13. oldal. Pápán nem volt jellemző, hogy a városi zsidóknak megtiltották volna raktárak bérlését. A terményfelvásárló zsidók a termésmennyiségtől függően uradalmi épületeket is igénybe vehettek, hiszen a földesúrnak is érdeke volt a termény minél kedvezőbb értékesítése. Neumann Ábrahám a bakonyi Somhegyen lévő üveghutájában készült üvegáru elhelyezésére a városban kívánt raktárt bérelni, ahonnan könnyebben el tudta szállítani az árut. 1816-ban a Fő téren álló háza szomszédságában lévő két boltot kívánta megszerezni, amelyek közül az egyiket akkor Krakauer Dávid 250 forintért, a másikat pedig Neumann Albert 120 forintért bérelte. Az uradalom a nagyobb jövedelem reményében ráállt a kérésre és szerződést kötött Ábrahámmal, miszerint a következő évben, amikor a két zsidó kereskedő bérlete letelik, 300 és 144 forintos éves census ellenében neki fogja kiadni a boltokat. Lásd MNL OL P 1216 capsza 64. nr. 265/75. 1816. okt. 24-ei levél.

³⁶ MNL VeML V.2.a 243/1818. jún. 27.

³⁷ MNL VeML V.2.a 283/1815. júl. 29.

révén nemcsak az Esterházyak pápai uradalmával, hanem távolabbi gazdaságokkal is kapcsolatban állt, úgymint a veszprémi püspöki, a tihanyi bencés vagy a tolnai Festetics-uradalom.³⁸ A gabona mellett a másik jelentős cikk az elhullott állatok bőre volt, amit nagy tételben vásárolt fel – egy-egy uradalom területén egy teljes év alatt elhulló állatok bőrére szerződve.³⁹ A veszprémi káptalan birtokain az 1814. évi tavaszi gyapjút is felvásárolta, amelyért 10 000 forint foglalt tette le, vállalva az elszállítást is.⁴⁰

A napóleoni háborúk konjunkturális kereskedelmi forgalmából Neumann Ábrahám egyértelműen részesedett és profitált. A korai évek pénzkölcsonnei mellett a vármegyei jegyzőkönyvekben 1806-tól előtérbe kerülnek a terménykereskedelmi ügyletei. Ekkortól egészen 1816-ig minden évben nagy mennyiségű zabot és kisebb mennyiségű árpát szállított a vármegye számára.⁴¹

A terménykereskedés mellett időről időre a borkereskedés is megjelenik az Ábrahámval kapcsolatos forrásokban: az 1810-es években az uradalom részére is szállított bort, és felvásárolta a református kollégiumi supplicatio során összegyűlt bort is.⁴² A húszas években somlói borral kereskedett, amit *kaschaltott*, azaz kóser bort készíttetett belőle.⁴³

1811-ben nagyszabású üzletbe kezdett, 100 mázsa hamuzsír felvásárlására kötött szerződést egy Hirschl Mózes nevű hamuzsírőzővel. Neumann 3000 forint foglalt tette le, Hirschl pedig vállalta, hogy Szent Mihály napig havonta 24 mázsa hamuzsírt fog Pápára szállítani, illetve amíg a vállalt mennyiséget Neumannnak le nem szállítja, másnak nem ad el, a foglalo duplán való visszafizetésének terhe alatt. Ebben bízva Neumann júniusban szerződést kötött és a hamuzsírt 85 ft/mázsa áron eladta Lackenbacher Mózes kompániájának (kereskedőtársaságának) azzal, hogy ezt a mennyiséget december végéig Sopronba szállítja. Időközben a hamuzsír ára felugrott, Hirschl pedig nem tudta teljesíteni a szállítást, így Ábrahám – panasza szerint – arra kényszerült, hogy magasabb áron, máshonnan

³⁸ A tolnai uradalomból 45 000 váltóforint előlegért gabonát vásárolt. MNL OL Festetics család tolnai ága, P 234 Scrinium III. nr. 1750., 1811-ben a tihanyi apátsági uradalom teljes gubacstermését felvásárolta 4162 váltóforint értékben. A termést, összesen 867 pozsonyi mérő gubacsot a balatonudvari, a balatonfüredi, az aszófői és az endrédi lakosok szállították Pápára. MNL VeML A Szent Benedek Rend Tihanyi Apátságának levéltára, XII. 4. d. Fasc. I. nr. 69.

³⁹ Például a veszprémi káptalannal: Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: VFL) IV.2.e.5 Contractusok, nr. 616. 1815. jan. 12., továbbá két zsidó mészárosal, akik fél éven át minden bőrt neki adtak át. MNL VeML IV.1.a 83, 84/1815. aug. 26.

⁴⁰ VFL IV.2.e.5 Contractusok, nr. 610. 1814. aug. 1. A szerződést a Schey-testvérekkel közösen kötötte.

⁴¹ A legnagyobb tétel 2000 pozsonyi mérő volt, egyébként jellemzően 5–600 mérőt adott el. MNL VeML IV.1.a 140/1808. nov. 12., 345/1809. máj. 21., 81, 82, 85/1813. szept. 27. stb.

⁴² MNL OL P1216 capsza 64 nr. 266/95.; *Hudi József*: Zsidó ifjak a pápai református kollégiumban. Acta Papensia VII. (2007) 1–2. sz. 60.

⁴³ MNL VeML XI.608 Úriszéki iratok Fasc. XIX. No. 3. 1822.

szerezze be Lackenbachernek a szerződésben megígért mennyiséget, különben a kereskedőtársaság előtt hitelét veszttette volna.⁴⁴

Ábrahám folyamatos pénzmozgásait, illetve azok nagyságrendjét a vármegyei közgyűlésen rendszeressé vált be- és kitáblázásai érzékeltetik. A betáblázás nem azt jelentette, hogy Ábrahámot hitelezői folyamatosan üldözték volna, hanem a szabályok alapján biztosítékot jelentett a hitelező számára, hogy ha az adós nem fizet, akkor annak ingatlanvagyonra is fedezetül szolgál az esetleges végrehajtás során, másrészt csőd esetén a hitelező elsőséget kapott.⁴⁵ 1799-től évente többször is, egészen a húszas évek közepéig találkozunk a nevével a jegyzőkönyvekben. Különböző nagyságú összegeket, az egészen elenyészőtől a több ezres nagyságrendű kölcsönökig vett fel, nyújtott másoknak vagy előlegezett meg, amelyeket különböző terményvásárlásaiba forgatott. A betáblázásokat a legtöbb esetben gyorsan követték a kitáblázások is, így ezek áthidaló kölcsönök lehettek, amelyekre egy-egy következő üzlet beindításához volt szüksége, mielőtt az előző lezárult volna. Tehetőségéhez ekkor már nem fér kétség. Ábrahám tartozásainak egy része pénzkölcsön, kisebb része megvásárolt áru értéke volt, követelései pedig legtöbbször pénzkölcsönre utalnak. 1800-ban két betáblázás is történt (feltételezett) testvérével, Neumann Dáviddal szemben.⁴⁶

A legforgalmasabb év az 1812. volt, amikor több kézből is vett fel jelentős összeget, korábbi kölcsönöket pedig visszafizetett. Az ekkor lebonyolított forgalom azt mutatja, hogy folyamatosan forgatta a pénzét az egyes ügyletei között. A pénzkölcsönök mellett bor, gabona és nagy mennyiségű gypjú is megfordult a kezén ebben az évben. A követelők között három vármegyei előljárót is találunk, Vigyázó Károly főszolgabíró, Bésán István első és Rába Boldizsár másod alispánt. Elképzelhető, hogy a nevükre betáblázott összegek inkább a terményekért előlegbe felvett pénzek lehettek. Utóbbiak több ezer forintos összegek. A kisebb összegek általában személyi kölcsönök voltak. A kölcsönügyletek résztvevői csak ritkán zsidó személyek.

A legnagyobb, valamint egy másik jelentős összeget Velner Jakab javára tábláztak be, aki Neumann Ábrahám kereskedőtársa volt. Velner 1800-ban egy ízben 6824 forintot hitelezett Ábrahámnak. Ezt a vármegye betáblázta.⁴⁷ Ugyanakkor pár hónap múlva kitáblázták azt a 25 724 forintos összeget, amivel Ábrahám Velnernek tartozott.⁴⁸ A magas összeg összefüggésben lehet Pápára költözésével és házvásárlásával.

⁴⁴ MNL VeML XI.608 Nagyszöllősi úriszéki iratok, sz.n. Hirschl Mózes nagyszöllősi árendás elleni keresete Neumann Ábrahámnak, 1811.

⁴⁵ *Somorjai Szabolcs*: Pest-Pilis-Solt vármegye adószái és hitelezői a 18. század második és a 19. század első felében. Aetas 25. (2010) 2. sz. 5.

⁴⁶ MNL VeML IV.1.a 124, 125/1800. máj. 6.

⁴⁷ MNL VeML IV.1.a 203, 233/1800. febr. 10.

⁴⁸ MNL VeML IV.1.a 126/1800. máj. 6.

A közgyűlési jegyzőkönyvekben található betáblázások sokmindenről árulkodnak: egyrészt a kölcsönügyletek és a kereskedelmi tételek volumenéről, másrészt a partnerekről. A Zichy Ferencsel szemben fennálló tartozása, amelyről nem tudjuk, hogy pénzkölcsön vagy valamilyen adás-vétel folyamánya volt-e, több dologra is rávilágít. Egyrészt adott egy viszonylag nagy összeg: 9000 forint, ami Ábrahám ügyleteinek dimenzióját érzékelteti, másrészt a partner egy arisztokrata, aki egyébként városi házzal rendelkezik, és akinek követelésével szemben Neumann és a vármegye közti szövetség – de legalábbis bensőséges, kipróbált partneri viszony – sejlik fel. Mi is történt tehát? Az iratok hiányában a vármegyei közgyűlés jegyzőkönyveire hagyatkozhatunk csupán, amelyek az ügy előzményének nem minden mozzanatát örökítették meg, azonban ezek nyomán rekonstruálhatjuk a történetet. Zichy Ferenc 9000 forintos tartozást követelt Ábrahámtól a pápai úriszék előtt, ahol pert nyert a kereskedővel szemben, ezért elrendelték a végrehajtást. Ábrahám 1812 márciusában Neumann Albert nevű meghatalmazottján keresztül Pozsonyban kelt kötelezvényvel vett kölcsön 9000 forintot és 54 *species* aranyat azzal, hogy 1812 májusában már vissza is fizeti.⁴⁹ Ábrahám azonban 1813 júniusában a kancelláriához fordulva három évre halasztást kért adóssága megfizetésére.⁵⁰ A kancellária leiratára július 10-én a vármegye elrendelte, hogy függesszék fel a végrehajtást mindaddig, míg Neumann hitelezőit számba veszik és meghallgatják, illetve összeírják vagyonát és értékeit. Zichy Ferenc 1813 szeptemberében a vármegyénél tiltakozott a döntés ellen, és arra hivatkozva, hogy a törvények már nem adnak lehetőséget a halasztásra, követelte a lezárt perben hozott ítélet haladéktalan végrehajtását. A vármegye ígéretet tett arra, hogy az ítéletben foglaltakat végrehajtják, és erre utasította Szabadhegyi János főszolgabíró,⁵¹ akivel egyébként nemcsak Ábrahámnak, de a többi családtagnak is volt üzleti kapcsolata. Novemberben újabb sürgetés érkezett a kancelláriáról, melyben az ügy állásáról kértek tájékoztatást, és ismét kérték a vagyonvizsgálatot. Újból Szabadhegyi főszolgabíró kapott rá utasítást, ő azonban pár nap múlva jelentette: Ábrahám úgy nyilatkozott, hogy körülményei jobbra fordultak, ezért már nem tart igényt a fizetést halasztó engedélyre.⁵² Végül a kitáblázásra 1814 májusában került sor. Ugyanekkor egyúttal egy másik nagyobb összegű, 2000 forintos adósságát is törölték, amellyel Puha Józsefnek tartozott.⁵³

Feltűnő, hogy Zichy hatósági közbenjárással nyomatékossított követelése és az adósság megfizetése között csaknem egy év telt el. Zichy Ferenc többszöri

⁴⁹ MNL VeML IV.1.a 37/1812. júl. 27.

⁵⁰ MNL VeML IV.1.a 1/1813. júl. 10.

⁵¹ MNL VeML IV.1.a 41/1813. szept. 27.

⁵² MNL VeML IV.1.a 3, ill. 362/1813. nov. 17.

⁵³ MNL VeML IV.1.a 48, 49/1814. máj. 2.

folyamodványa, amelyben a Neumann elleni végrehajtás lefolytatását szorgalmazta, valahogy addig-addig húzódtott, míg egyszer csak az adós fél be nem jelentette, hogy fizetni tud. A vármegyei fórumok viselkedése (a vagyoneleltár felvételének – ami a csődeljárások része volt – elodázása, Szabadhegyi János személye) arra engednek következtetni, hogy az időt húzták. Neumann évek óta a vármegye legjelentősebb partnere volt a vármegyei katonaság ellátmányosaként, másrészt Szabadhegyivel kereskedelmi kapcsolatban is állt. Az időhúzás azt is valószínűsíti, hogy Neumann korábban nagy értékű üzletet kötött, vagy nagy összeget kölcsönzött, amelynek kifizetését, illetve visszafizetését várta. Ezért akarta elkerülni a végrehajtást, amely az üzleti becsületét is csorbította volna.

Ábrahámnak már korábban, 1803-ban is volt egy hasonló ügye: akkor tíz évre szóló moratóriumot kért, amire a Helytartótanács elrendelte javainak és kintlévőségeinek összeírását. De mire Vigyázó szolgabíró kiküldték, Ábrahám spontán elállt a kérelmétől.⁵⁴ Neumann Vigyázótól is vett fel kölcsönt: 4550 forinttal tartozott neki 1804-től egészen 1807-ig.⁵⁵

A napóleoni háborúk keltette gabonakonjunktúra lecsengése után Neumann Ábrahámnál profilváltás figyelhető meg. Ekkor kezdett a terménykereskedés mellett kézművesiparicikk-termelésbe és kereskedésbe.⁵⁶

Kereskedelmi és egyéb gazdasági kapcsolatainak térbeli kiterjedtségéről képet kaphatunk további kölcsönei révén, illetve a terményfelvásárlási adatokból. Neumann minden bizonnyal nemcsak Pápán, hanem az egész megye szintjén is a legnagyobb kereskedők közé tartozott, akinél a konkrét termékforgalom mellett nagy súlyt kaptak a különböző pénzügyletek is. 1805-ben a vármegye előtt betábláztak 4334 forintos összeget a pirnitzeri (Morvaország) pamutvásongyár javára, 6%-os kamattal.⁵⁷ Nem derül ki, hogy a gyártól – melyet Lazar Herzfelder igazgatott – vásárolt termékről van-e szó, vagy csupán Neumann és Herzfelder közötti ügyletről. Mindenesetre Neumann öt éven át tartozott a gyárnak, mert 1810-ben a kancellária értesítette a vármegyét, hogy az alsó-ausztriai kereskedők ítélszéke elmarasztaló ítéletet hozott Ábrahám ellen a gyár javára a fenti összegű tartozás és a hozzá tartozó költségek ügyében. A vármegye június 4-én kiküldte Szabadhegyi János szolgabíró, és június 12-én már ki is táblázták ezt az összeget, amivel Ábrahám a „*czitz- és kartonfabrikának*” tartozott.⁵⁸

⁵⁴ MNL VeML IV.1.a 55/1804. jún. 18.

⁵⁵ MNL VeML IV.1.a 143/1805. jan. 23., 138/1807. ápr. 21.

⁵⁶ Bácskai Vera is megállapítja, hogy a konjunktúra elmúlásával a zsidó kereskedők egyre nagyobb arányban hagynak fel a terménykereskedéssel vagy annak kizárólagosságával, és kezdenek kézműáru-kereskedésbe. Lásd *Bácskai V.: A vállalkozók i. m.* 17.

⁵⁷ MNL VeML IV.1.a 60/1805. aug. 24.

⁵⁸ MNL VeML IV.1.a 2/1810. jún. 4., 392/1810. jún. 12., 266/1810. szept. 24.

1818-ban fél éves haladékot kapott a pápai uradalmat kormányzó tatai Esterházyak régensétől 9000 forintos adóssága megfizetésére.⁵⁹ Ebben az évben további két nagy összegű pénzkölcsönt tábláznak be ellene, összesen 13 000 forint értékben,⁶⁰ a következő évben pedig egy újabb 5000 forintos összeget.⁶¹

Mint utaltunk rá, Ábrahám tevékenységének összetettsége, a folyamatos pénzmozgások részben pénzügyi gondjaival is magyarázhatók. Nagy összegű tartozásai arra is rávilágítanak, hogy rendszeresen volt pénzsűkében, és hitelezőit gyakran csak egy újabb kölcsön segítségével tudta kielégíteni. A pápai Esterházy uradalom mint Neumann jelentős üzleti partnere ennek folyamatosan tanúja volt, és saját érdekeit is szem előtt tartva, általában megértéssel kezelte partnere nehézségeit.⁶²

Egy évvel a somhegyi bányájára szerzett királyi privilégiummal a zsebében, amelynek odaítélését anyagi helyzetének megvizsgálása előzte meg, Ábrahám 1820-ban üzleti vállalkozásaiban kritikus helyzetbe került. A pontos ok ismeretlen, de az előző években felhalmozott nagy összegű tartozásai csőd közeli helyzetbe sodorhatták. Erre utal az a tény, hogy ebben az évben átmenetileg gondnoki kezelésbe vették a somhegyi hutát, és ekkor kényszerült arra is, hogy pápai főtéri házát eladja, amelynek árából adósságait törleszthette. Hogy korábban megszerzett előnyeit el ne veszítse, igyekezett bérlőként megtartani a főtéri ingatlant, ami bár nagy összeget emésztett fel, mégis szükséges volt egzisztenciája fenntartásához. Miután sikerült hat évre bérleti szerződést kötnie, kérelmezte, hogy a házban aprólékos portékát árulhasson és pálnkát mérhessen tekintve, hogy a somhegyi bányából semmilyen haszna nincs.⁶³

Az üveghuta mellett tovább folytatott terménykereskedésében is nagy adósságai keletkeztek, 1820 nyarán csaknem 12 000 váltóforintnyi adósságot tábláztak be ellene Bésán István királyi tanácsos javára.⁶⁴ Talán ezzel függhetett össze az is, hogy Bésán lett a somhegyi huta gondnoka erre az átmeneti időre.

Ha nehézségek árán is, de Ábrahámnak végül sikerült megtartania az üvegbányát, amelyet alapított, amit aztán utódai is átvettek. Az általa kezdett ipari vállalkozás a család több generációjának vált alaptevékenységévé, és – ugyan többszörösen új telephellyel – napjainkig működik.

⁵⁹ MNL OL P 1216 capsa 64. nr. 265/39. 1818. dec. 2.

⁶⁰ MNL VeML IV.1.a 37, 38/1818. jún. 1.;

⁶¹ MNL VeML IV.1.a 411/1819. aug. 30.

⁶² MNL OL P 1216 capsa 64. nr. 266. 1816. febr. 18.

⁶³ „Egyedül ezen egy módon volna öregségemre magam, s házi népem élelmét s a lakásomtól járó esztendei haszonbért megkeresni. Neuman Ábrahám somhegyi öregbánya árendása, Pápán lakó zsidó. 1821. február” MNL OL P 1216 capsa 64. nr. 247. A bánya ügyét lásd a későbbiekben.

⁶⁴ MNL VeML IV.1.a 7–9/1820. jún. 7. További összeggel tartozott a vörösberényi és padragi lost jesuita birtokok uradalmi magtárából még 1817-ben felvásárolt nagy mennyiségű gabona árából is. Uo. 160/1820. szept. 28.

Bár Ábrahám Veszprém megyében a legnagyobb vállalkozó zsidók közé tartozott, kereskedése és ipari vállalkozása nem mérhető össze a korszak pesti kereskedőivel, és az is megkülönbözteti azok karrierjétől, hogy nem kezdett banki tevékenységbe. Talán közelebb állt a Kanizsáról induló Lackenbacherekhez,⁶⁵ azonban vállalkozásai lokális jellegűek maradtak. Bár a kőszegi Schey család tagjaival – akik végül bécsi karriert futottak be – közös kereskedelmi ügyletei is voltak, minden bizonnyal inkább az ő helyi/megyei közvetítőjük volt.⁶⁶ Talán éppen általuk alakultak ki bécsi kapcsolatai, amire vonatkozóan mindössze egy adatunk van. A Hirschl Mózes nagyszöllősi bérlővel kötött szerződéséből és az azzal kapcsolatos úriszéki ügyben Hirschl folyamodványából értesülünk arról, hogy amikor a szerződésben vállalt mennyiséget leszállítani képtelen hamuzsír főző a korábban felvett foglalót vissza kívánta fizetni Ábrahámnak, nem találta Pápán, mivel ő akkor Bécsben tartózkodott.⁶⁷

A somhegyi üveghuta

Neumann Ábrahám – szemmel láthatóan – minden alkalmat megragadott, hogy jövedelmeit növelje, illetve hogy pénzét újabb és újabb, jövedelemmel kecsegtető ügyletekbe fektesse. Rendszeres adósságügyei azt jelzik, hogy számításai nem mindig teljesültek, vagy éppen amiatt keletkeztek tartozásai, mert jövedelmeit azonnal befektette, örökösen forgatta. 1815-ben ipari vállalkozásba kezdett: 20 évre szerződést kötött a pápai Esterházy uradalommal a Bakonybél melletti Somhegypusztán indítandó üveghuta működtetésére.⁶⁸ Ehhez 1816 júliusában 500 forintért megvásárolta a pénzeszközi huta bérlőjének, Vernhardt Józsefnek a halálával hátramaradt eszközöket.⁶⁹

A huta beindításának közvetlen előzménye a hamuzsír főzés jogának megszerzése volt, amelyre vonatkozóan csak utalásokkal találkozunk a forrásokban. Az üveghutáról szóló szerződés alapján arra következtethetünk, hogy Ábrahám először három évre szóló hamuégési jogot szerzett Somhegyen. Az 1829-ben

⁶⁵ A Lackenbacher család tevékenységére és karriertörténetére lásd Kaposi Zoltán, Kurucz György munkáit, legutóbb pedig *Tamás Máté*: Zsidó zsellérből katolikus nemes, avagy a Lackenbacherek három nemzedéke. In: *Mozgás és átalakulás. A migráció és a társadalmi mobilitás történeti változásai és összefüggései.* Szerk. Halmos Károly – Kovács Janka – Lászlófi Viola. (Rendi társadalom – polgári társadalom 30.) Bp. 2018. 138–158.

⁶⁶ A Schey családra lásd *Sőppei Imre*: A Schey család Kőszegen, 1794–1883. In: *Előadások Vas megye történetéből V.* Szerk. Tilcsik György. Szombathely 2010. 23–38.

⁶⁷ MNL VeML XI.608 Nagyszöllősi úriszék Nr. 31.

⁶⁸ A szerződés a Helytartótanács kereskedelmi ügyosztályának iratai között maradt fenn. MNL OL C 64 (Dep. commerc.) 1819. F. 18. p. 25. Köszönöm Kulcsár Krisztinának, hogy a forrást rendelkezésemre bocsájtotta.

⁶⁹ MNL VeML IV.1.a 552/1819. márc. 15. Egyébként még 1819-ben is tartozott az 500 forinttal, ezért az összeget a vármegye intabulálta ellene. A huta történetét eddig legrészletesebben Éri István tárta fel, lásd *Éri I.*: Adatok i. m.

felvett uradalmi leltár szerint pedig a kőből épült hamuzsírőházban talált eszközállomány és felszerelés a bérlőé volt.⁷⁰ Nyilvánvaló, hogy az üvegyártás elkezdése ezzel függött össze, hiszen az ahhoz szükséges hamuzsír maga tudta megtermeltetni. A szerződéssel megszerezte a somhegyi léthez szükséges valamennyi létesítmény bérletét. Munkásait maga tudta ellátni. A huta épületei mellett lakóházak, műhelyek, raktár, istálló is a bérlemény részét képezték.⁷¹ A házakban a hutában dolgozó munkások laktak családjukkal.

Az 1815. augusztus 25-én kötött szerződés részletesen szabályozta az erdőhasználatot, átengedte számára a huta és a regálék (kocsma, mézárszék, bolt) hasznát, engedélyezte a hamuégetést is. A makkoltatás idejét leszámítva marháit és lovait legeltethette. Fával nem kereskedhetett, de a hulladékból gyártott faeszközöket (talicska, villa, lapát) eladhatta. A táblaüveget és az itt gyártott bármilyen üvegarut fél áron volt köteles adni az uradalomnak. Biztosítékként a pápai Tanhoffer-féle házát kötötték le. A szerződést 20 évre kötötték.

Ábrahám 1819-ben a Helytartótanáctól a céhekhez hasonló privilégiumot kapott, amelynek értelmében üzemében legényeket és inasokat tarthatott, felszabadíthatta őket, és a hutában készült üvegarut saját üzletében árulhatta, továbbá használhatta a császári sasos címet. Ekkor a „fabrika” – az indoklás szerint – 100 embernek adott kenyeret.⁷² Mindehhez előzetesen a Helytartótanács elrendelte annak felmérését, hogy mennyi és milyen minőségű üveget gyártanak, mekkora pénzt fektettek be, és mekkora haszon várható. A vármegye közbenjárásával lefolytatott szemle után nagyon kedvező képet festettek a huta helyzetéről és Ábrahám vagyoni viszonyairól. Pápai városi házát nagy értékűnek és kereskedésre alkalmasnak ítélték, kiemelték, hogy a huta és a mellette álló hamuház kőből épült, legalább 30 000 forintot érnek. Továbbá, hogy Ábrahámnak a kereskedésben is van vagyona, őt a környéken a nagyobb kereskedők közé sorolják. Jövedelmét 50 000 váltóforintra becsülték. A bányánál vezetett jegyzőkönyvek szerint 1815. október 1., azaz a bánya megnyitása óta Ábrahám a bányára 169 522 váltóforintot költött az építési költségeken fölül. Arra a kérdésre, hogy mennyit akar befektetni, Ábrahám azt nyilatkozta, hogy a sóskő őrlésére egy malmot szeretne még építeni a bányához közel.⁷³

Az ideális kép, amelyet a vármegye Ábrahám és a somhegyi huta helyzetéről festett, elérte ugyan célját, tehát a bérlő elnyerte a privilégiumot, ám a valós

⁷⁰ SNA Az Esterházy család cseklézi levéltára, 1829-es leltárak.

⁷¹ Az 1817-es uradalmi számadáskönyv szerint Somhegyen egy részben erdővel, részben irtásterülettel borított 34 holdas birtok volt, amelyen nem volt település, csupán az ipar miatt laktak itt munkások, és az épületek is mind az ipari tevékenységet szolgálták ki. A hat zsellérház kivételével Neumann Ábrahám az egész pusztát kibérelte. MNL VeML XI.602.c

⁷² MNL VeML IV.1.a 159/1819. jan. 18., 58/1819. dec. 4.

⁷³ MNL VeML IV.1.a-b 14/1819. márc.15. Vigyázó János főszolgabíró jelentése. 1819. márc. 18.

helyzetet nem tükrözte. Ábrahám a bányával kapcsolatos folyamatos anyagi nehézségeire hivatkozva kért haladékot a hutatulajdonos Esterházyaktól adósságainak megfizetésére. Tehát a huta működése mégsem hozott elegendő jövedelmet Ábrahám számára, vagy azt a jövedelmet egyéb ügyleteinek fedezésére költötte.

Neumann Ábrahám folyamatosan tartozott a kialakított bérleti díjjal is. A szerződést 1820-ban megújították, és az árenda árát is átszámították konvenció értékű „jó pénzre”. Ekkor Neumann még a korábban megvásárolt szekerek és lovak árával is tartozott az uradalomnak. 1820 márciusában öt évre elosztott részletfizetésben állapodtak meg.⁷⁴ Pár hét múlva azonban Neumann úgy döntött, hogy 10 000 pengőforint értékű pápai házát felajánlja az uradalomnak, így a tartozása levonásával még pénzhez is jutott. A házat azonban nem kellett teljesen feladnia, ugyanis az uradalom évi 600 pengőforint bér fejében megengedte, hogy továbbra is a házban maradjon.⁷⁵

A pápai ház 1820 áprilisában történt eladása után az év második felében Ábrahám még mindig tartozhatott az uradalomnak. 1820 októberében Veszprém vármegye első alispánja, Bésán István mint „fő gondviselés” vállalta magára a huta terheinek egy részét, és igyekezett átláthatóvá tenni a huta működését, ezért rendszabást készített. A vázsonyi Zichy-uradalom inspektorához írt leveléből az sejthető, hogy a munkások is elégedetlenek voltak a bérekkel, mert tudomásuk szerint a Zichyek úrkúti bányájánál dolgozó legények nagyobb fizetést kaptak.⁷⁶ Az elkövetkező néhány év somhegyi történéseit nem ismerjük. Elképzelhető, hogy a termelés átmenetileg szünetelt.

Ábrahám somhegyi üvegeinek forgalmazását is meg kívánta szervezni. Ismert a pápai főtéren álló bolt bérletének megszerzése. Ezen túlmenően éppen a huta gondnokság alá helyezését követő két évben kívánt raktárhelyiséget létrehozni üvegáruja számára először Győrben, majd Pesten. Mindkét város elutasította kérelmét, ezért ügye a Helytartótanács elé került. Győr arra hivatkozott, hogy Ábrahám belföldi (intraregnans) gyáros, ezért csak lakóhelyén vagy ott forgalmazhatja üzletben a portékáját, ahol gyártja.⁷⁷ Pest magisztrátusa Ábrahám idegen illetőségére hivatkozva azért utasította el az üvegkereskedés folytatását, mert nem rendelkezett letelepedési engedéllyel a városban. Kérésének megvizsgálására

⁷⁴ MNL OL P 1216 capsza 64. nr. 265/3. 1820. márc. 2. 1817-ben az uradalmi számadáskönyvben is található utalás a somhegyi bérleményre. *Perceptorium inclitorum dominiorum Papa Ugod et Devescer pro anno 1817.* 84. oldal.

⁷⁵ MNL OL P 1216 capsza 64. nr. 265/13. 1820. ápr. 23. „Végképpen már reá unván azon ezer alkalmatlanságra, amelyet Náiman Ábrahám okozott, ezektől szabadulni, más részről tovább is iránta kegyelemmel viseltetni kívánván” az uradalom elfogadta az ajánlatot.

⁷⁶ MNL VeML XI.608 Regestratum 183/1820. Bésán István első alispán levele Szöllösi Pál nagyvázsonyi inspektorhoz. Somhegy, 1820. okt. 17.

⁷⁷ MNL OL C 64 1821 F 18. p. 42., továbbá 1822. F 18. p. 3–4.

Boráros János tanácsost küldték ki. Az elutasítás után újra folyamodó Neumann Ábrahám kérésére a Helytartótanács ismét jelentést kért az ügyet illetően Pest város magisztrátusától. A város jelentéséhez becsatolták Wurm József levelét is, amelyben a nagykereskedő szintén az elutasítás mellett foglalt állást. Érvelése szerint Neumann-nak ugyan földesura megengedte, hogy egy üveghutát építsen a birtokán, azt azonban nem, hogy egy szabad királyi városban lakjon, vagy ott lerakatot állítson fel. Továbbá kiderült az is, hogy Neumann a saját árujának eladását a veje testvérének akarta átadni, aki ráadásul nem rendelkezett letelepedési engedéllyel Pesten, ezért tehát ő is kitoloncolandó volt onnan. Neumann jövőjét illetően pedig arra figyelmeztetett, nehogy valami faktor vagy „kicsiben-árusítás” ürügyén akár ideiglenes letelepedést nyerjen Pestre, és megengedjék neki, hogy fizessen. Wurm bankrottírnak, azaz csődbe ment zsidónak nevezi Neumann Ábrahámot, ami megvilágítja annak okát, hogy Veszprém vármegye tisztviselője miért vette gondnokság alá a somhegyi üveghutát, bár erre a vármegyei iratok nem utalnak. A vaskereskedő ezekre hivatkozva kérte Pest város magisztrátusát, hogy utasítsa el Ábrahám kérését.⁷⁸

A Neumann család somhegyi jelenlétét a húszas évek elején nem tudjuk dokumentálni. A család tagjaival újra 1824-ben találkozunk, amikor az Úrkúton megszűnt huta felszerelését megvásárolják a somhegyi huta részére.⁷⁹ Tehát Somhegyen tovább folytatódott a termelés az 1820-as kitérő után is.

1825-ben egy követelési perben Neumann Ábrahám Müller Bíró Annától adósságának megfizetését követelte. Az asszony üvegárut vásárolt Neumanntól még 1823 májusában, és decemberben még csak kötelezettséget vállalt arra, hogy amint tud, fizet. Nem egyértelmű, hogy a számlán felsorolt üvegek (mind) somhegyi üvegáruk voltak-e, vagy Neumann mint üvegkereskedő szerezte be őket. Van ugyanis köztük több tételnyi cseh üvegáru (különböző poharak, rozsólis üveg), de cseh megjelölés nélküli további poharak, savanyúvizes flaska, táblaüveg is.⁸⁰ Az irat arra enged következtetni, hogy a huta termelését csőd vagy csőd közeli helyzete miatt szüneteltető Ábrahám egyébként meglévő árukészletét árusította és más gyártmányú üvegeket is forgalmazott.

A pápai Neumannok első generációját képviselő Ábrahám mellett vele csaknem azonos időben egy másik Neumann is megjelenik a pápai forrásokban. *Neumann Dávid* nagy valószínűséggel Ábrahám fiatalabb testvére volt, aki bátyját követve, egy-két évvel később költözött Pápará. Bár többször együtt kereskedtek, vagyoni helyzetük szemmel láthatóan különbözött, egyértelműen Ábrahám volt

⁷⁸ MNL OL C 64 1822. F 18. p. 21., 33–34., 42., 52–53.

⁷⁹ MNL VeML XI.608 Regestratum 102/1824. Fogalmazvány., 1824. jún. 8. „tam contractualistis, quam et hominibus Neumanianis illaturus est”.

⁸⁰ MNL VeML Veszprém vármegye törvényszékének iratai. Polgári perek, IV.3.a N II/38.

a tehetősebb. Dávid az 1802-es városi összeírásban jelenik meg először, amikor a Kristóf utcában, a volt uradalmi prefektus, Balázsovits Mihály özvegyének házában lakott. A következő két évben a Kristóf utcai Tallián-házban írták össze mint zsellért, azaz városba való költözésekor nem vásárolt saját házat. Ekkor már négy fia és két leánya volt.⁸¹

1802-ben Ábrahám és Dávid együtt tűnnek fel a már említett gazdasági partner, Velner Jakab adászteveli zsidó kereskedő, bérlő halála okán a vármegye előtt zajló vizsgálatban.⁸² Velner ezen év Nagyszombatján rablógyilkosság áldozata lett. Neumann Ábrahám és Dávid Velner halálát követően az árvák vagyonának gondnokai lettek.⁸³ A vármegye az ő kérésükre rendelte el, hogy a gyilkossággal gyanúsítható nemes Bereczky Mártont fiaival, Istvánnal és Péterrel együtt letartóztassák.⁸⁴ A két Neumann tehát nemcsak rokoni, hanem üzleti kapcsolatban is állt, egymás közti pénzkölcsöneikről is több adatunk van. Dávid 1800-ban Ábrahámtól felvett két nagyobb összegű adósságát a vármegye előtt is betáblázták.⁸⁵

Ezekben az években a vármegye előtt több egyéb betáblázás is történt a nevére. Innen tudjuk, hogy 1802-ban bőrrel kereskedett.⁸⁶ Később is többször találkozunk a nevével bőrkereskedőként, mint akinek szűcsök tartoznak bőrök árával.⁸⁷ 1803-ban egy 900 forintos pénzkölcsön kapcsán említik feleségét, Vilner Katalint.⁸⁸

1812-ben Dávidról másodosztályú bérlőként találunk adatot, két szolgálójával már tíz fős háztartása volt. Saját házat azonban csak 1815-ben vásárolt, a városi jegyzőkönyvben található házlevélből azt is tudjuk, hogy egy másik zsidó lakos, Leb Salamon házát vette meg, aki börtönben volt, és házát a városi tanács árverésen értékesítette. A belvárosi Ispotály utcában Ribíánszky András és Májner Sebestyén háza között álló ingatlant Dávid és felesége mint legtöbbit ígérők vették meg 5745 forintért.⁸⁹

Bérleménye valamelyik városszéli pálinkafőző ház volt, ugyanis 1814-ben pálinkafőzőként említik a források.⁹⁰ 1816-ban az uradalom további három évre

⁸¹ MNL OL P 1216 capsza 61. nr. 113.

⁸² MNL VeML IV.1.a 86/1802. szept. 16. 364. oldal

⁸³ MNL VeML IV.3.a N I/20, 21.

⁸⁴ MNL VeML IV.1.a 86/1802. szept. 16.

⁸⁵ MNL VeML IV.1.a 124, 125/1800. máj. 6.

⁸⁶ MNL VeML IV.1.a 1802. dec. 12. nr. 256., 257.

⁸⁷ MNL VeML IV.3.a N I/16

⁸⁸ MNL VeML IV.1.a 256/1803. dec. 14. Elképzelhető, hogy Katalin Velner Jakab rokona, esetleg testvére volt, ez megmagyarázná, hogy Ábrahám és Dávid miért lettek a Velner család meghatalmazottai, Jakab árváinak gyámja. Az 1848-as pápai zsidó összeírás szerint id. Neumann Albert felesége az 1800 körül született Vilner (sic!) Terézia volt, tehát a két család több szálon is kapcsolódott egymáshoz.

⁸⁹ MNL VeML V.2.a 259. pont. 1815. jún. 24.

⁹⁰ MNL OL P 1216 capsza 64. nr. 137.

megújította a pálinkaház bérletét, jelentős mértékben megemelve a bérleti díjat. Dávidnak a pálinkafőzés mellett kimérési joga is volt, tehát kocsmát is tartott.⁹¹

Dávid, akárcsak Ábrahám, többféle jövedelemszerző tevékenységet vitt, amelyek általában összefüggtek vagy segítették egymást. A pálinkafőzés és az eladásra szánt állatok hizlalása gyakran történt azonos helyszínen, a felhasznált „nyersanyag” mindkét célra alkalmas volt. 1818-ban hizlalt ökrök vásárlására vett fel 120 forintot egy vármegyei tisztségviselőtől.⁹²

1819-ben még mindig az uradalom bérlője volt, gyermekei fokozatos kiröpülésével háztartása hat főre csökkent.⁹³ Kisebb-nagyobb pénzkölcsöneit olykor a vármegye előtt is betáblázták. Ilyenre utoljára 1826-ban került sor, akkor 300 forintos kölcsönt vett fel Abraham Emmanueltól.⁹⁴ A türelmi adóösszeírásokban 1822-ben,⁹⁵ 1824-ben⁹⁶ és 1833-ban még találkozunk a nevével. 1824-ben Ábrahámmal megegyező összeget fizet, 1833-ban pedig egyedül élő, szegény özvegyként említik.⁹⁷

A család második nemzedéke

Az összeírásokból kiolvasható számadatok alapján (kinek hány fia van) az 1820-as években felnőtté lett és a század közepe felé népes családokkal rendelkező Neumannokról nagyobb kockázat nélkül kimondható, hogy a család következő népes generációjának jó része Dávid fia vagy további leszármazottja volt. Mindannyian Pápan születtek, és mivel abban az időszakban a városban csupán Ábrahám és Dávid viselte ezt a családnevet, csak ők ketten jöhetnek szóba apaként. Az összeírások következetesen azt állítják, hogy Ábrahámnak mindössze egy fia volt, Dávid neve mellett azonban négy, olykor öt fiú is előfordul.

Ennél a pontnál érkezünk el az egyik legnehezebb kérdéshez, hogy tudniillik a bemutatni kívánt családi karriertörténetben az általunk ősatyának tekintett Ábrahám és a következő generáció között vajon egyenes vagy oldalági leszármazotti kapcsolat állt-e fenn?

A korabeli források életkorra és nevekre vonatkozó adatainak pontatlansága és bizonytalansága miatt ez a kérdés teljes bizonyossággal megválaszolhatatlan.

⁹¹ MNL OL P 1216 capsa 64. nr. 265. 72. és 73. számú bejegyzések, 1816. okt. 23.

⁹² MNL VeML IV.1.a 62–67/1818. nov.

⁹³ MNL OL C 55 F1 No. 25.

⁹⁴ MNL VeML IV.1.a 51/1826. okt. 30.

⁹⁵ MNL OL C 55 F1 nr.36.

⁹⁶ MNL VeML IV.1.b 482/1824. ápr. 24.

⁹⁷ MNL OL C 55 1833

Nem tudjuk, fia volt-e Ábrahámnak, de korát, tevékenységét, vagyonát és helyi városi társadalmi, illetve zsidó községen belüli megbecsültségét illetően is *Neumann Salamont* tekinthetjük Ábrahám utódjának. Az 1848-as zsidóösszeírásban szereplő adatok alapján valamikor 1793 körül született Pápán.⁹⁸

A forrásokban először 1816-ban találkozunk a nevével, amikor (id.) Neumann Alberttel együtt terménykereskedőként említik.⁹⁹ Két év múlva Dáviddal együtt szerepel közös kereskedési ügyletben.¹⁰⁰

Mindezek az adatok megerősítik a feltételezett családi kapcsolatok meglétét. Az egyik, de egyben legvalószínűbb kapcsolat az, hogy Salamon és Albert Dávid fiai, azaz testvérek voltak. Salamon Ábrahám és részben Dávid tevékenységét vitte tovább, fiatal éveiben terménykereskedéssel foglalkozott, rendszeresen és nagy tételben adott el gabonát a vármegyei katonaság részére is.¹⁰¹

Az 1828-as országos összeírás pápai ívein nem találkozunk a nevével, 1831-ben viszont quaestorként írták össze 150 forintos, 1829. évre kimutatott jövedelemmel.¹⁰² Mivel ekkor Somhegyen ő működtette az Ábrahám által még 1815-ben kibérelt hutát, Salamont ott találjuk mint bérlőt (*Arendator officinae vitrarie dominalis vitra in majori, quam minimi quantitatis distrahens*).¹⁰³ A háztartása ekkor 17 fős volt, jogállása szerint házatlan zsellér, aki hét szolgálóval dolgozott és vele lakott egyik, ismeretlen nevű testvére is. Hat ökre, négy tehene és hat lova volt Somhegyen. De megtaláljuk az úrkúti *regnicolaris* összeírásban is, mivel akkor ott italmérést, mézszárszékét bérelt a Zichyektől. Hamuégetéssel is foglalkozott, és megjegyezték azt is, hogy az év többi részében Pápán lakott.¹⁰⁴ Úrkúton természetesen nem írták össze zsellérként, és háztartásáról sincs feljegyzés, mivel nem lakott a településen. Pápán a Tanhoffer-féle házat bérelte, ugyanazt az épületet a főterén, amelyet Ábrahám haláláig bérelt az uradalomtól, és amelynek szomszédságában az üzletei is voltak.¹⁰⁵

Salamon a szomszédos Zichy-uradalommal is tartósabb kapcsolatba került. Somhegy a pápai Esterházyaké volt, de a Bakonyban fekszik, melynek kiterjedt részét a Zichyek nagyvászonyi uradalma bírta. Az Esterházyak birtokában lévő Somhegyen az üveghutának a termeléshez sok fára és hamuzsírra volt szüksége, a szükségletet pedig az Esterházyak által szabott korlátozás miatt

⁹⁸ MNL VeML IV.1.h 1848. évi összeírás. Ekkor Salamont 55 éves családfőként írták össze.

⁹⁹ MNL VeML IV.1.a 368/1816. szept. 16.

¹⁰⁰ MNL VeML IV.1.a 42/1818. jan. 17.

¹⁰¹ 1821-ben a város vesz tőle 100 pozsonyi mérő zabot 180 forintért. MNL VeML V.2.a 469/1821

¹⁰² MNL OL C 55 1831

¹⁰³ MNL VeML XV.15 Veszprém megye regnicolaris összeírása, 1828. Somhegy nr. 31. (Jud. Salamon Naimon).

¹⁰⁴ Uo. Úrkút nr. 29. (Sal. Neumann)

¹⁰⁵ SNA Az Esterházy család cseklési levéltára, 1829-es leltárak.

részben a Zichyektől kibérelt hamuégetési joggal is ki lehetett elégíteni. Mivel ezáltal a Zichyekkel kapcsolatba léptek, újabb bérlemények is Salamon látókörébe kerültek.

1826-ban Salamon Ábrahám ügyletébe kapcsolódott be, amikor Zichy Károllyal, a nagyvázsonyi uradalom birtokosával több szerződést is kötött. Júliusban az úrkúti haszonvételekre és hamuzsírforrásra szerződtek: kocsma, mézsárszék, fa, bolt. Ezenkívül engedélyt kapott arra, hogy pipaföldet (agyagot) is kitermeljen. Itt fontos megjegyezni, hogy a korszakban Pápán több pipaüzem is működött, a Dunántúlon ekkor itt volt a pipagyártás központja. Az 1848-as összeírás alapján tudható, hogy több helyi zsidó család is érdekelt volt ebben az iparágban, köztük volt a gyárosként összeírt Salamon, Neumann Fülöp és Jakab is.¹⁰⁶ A források alapján ítélve utóbbi kettő testvér volt, nagy valószínűséggel Salamon fiai. Úrkúton végül nem jött létre pipaüzem, az agyagot Pápán használták fel.

A bérelt hamuház a nem sokkal azelőtt megszűnt úrkúti üveghuta területén volt. A szerződésben Salamon vállalta, hogy pálinkafőző házat is épít. Ez meg is valósult, hiszen 1832-ben a pápai Neumann fivérek írták alá a következő négy évre a pálinkafőzésre vonatkozó uradalmi szerződést.¹⁰⁷ A későbbi forrásokban szeszgyárként azonosított üzem az 1860-as években is működött Úrkúton, ahogy az a Todesco fivérek és vázsonyi uradalmi intézőjük levelezéséből kiderül. Ezt az 1826 júliusában kötött szerződést a későbbi évek során többször megújították, a legutolsó adat szerint Neumannék bérleménye egészen 1849-ig szólt.¹⁰⁸

A Somhegyen működő pápai Neumannok úrkúti érdekeltiségének kialakulása, mint említettem, azzal volt összefüggésben, hogy 1824-ben az úrkúti üveghutában megszűnt a termelés. A Zichy-uradalom a huta területén álló épületeket és az ide kapcsolható haszonvételeit nem akarta „parlagon hagyni”. A somhegyi hutának így eggyel kevesebb konkurens lett. Salamon az úrkúti haszonvételek mellett kibérelt hamuégető helyet a rendelkezésre álló erdővel együtt minden bizonnyal a somhegyi üveghuta működésének szolgálatába állította. Ezt az is megerősíti, hogy a szerződésben a Zichyek vállalták, hogy újabb hutát addig nem nyitnak a Bakonyban, illetve az egész uradalomban nem gyártanak üveget, míg Salamon szerződése tart. Ameddig a szerződés érvényben volt, nem is létesítettek Úrkúton bányát.

Az úrkúti bérleményekre vonatkozó szerződést követően az 1830-as években Salamon tevékenysége, pápai érdekeltégei mellett, egyértelműen áttevődött Úrkútra, míg Somhegyen Salamon fia, Jakab maradt. Amikor pedig Somhegyen

¹⁰⁶ *Nagy Zoltán*: A dunántúli cseréppipa-készítő műhelyek és termékeik a 19. században (Fontes Castriferriensis 1.) Szombathely 2001. 64. Nagy közli a pipabélyegzőjüket: LXIV. tábla.

¹⁰⁷ MNL VeML XI.608 Szerződések, 1832. okt. 1. Gebrüder Neumann aus Pápa.

¹⁰⁸ MNL VeML XI.608 Urkuter beneficien Contract zwischen Herrn Karl Grafen v. Zichy [...] und Herrn Salamon Neumann.

megszűnt az üveggyártás, és Úrkúton újra beindult a termelés, az ottani üveggyártást is a család vette át.

A már említett, szintén 1826-ban kötött szerződésben, amely még Ábrahám nevében kelt, az egész Zichy-uradalom területén egy év alatt elhulló állatok bőrére szerződtek. (Különböző méretű birkabőrök, régi és új bőrök szerepelnek a szerződésben.) Salamon tehát Ábrahám korábbi bérléteit vette át. A következő, 1828. esztendőre kötött szerződésben pedig már csak az ő neve szerepel. Innentől kezdve a család gazdasági kapcsolata a Zichyekkel, majd a Todescókkal egészen az ajkai üveggyár 1892-ben történt eladásáig fennállt.

A bőrök mellett Salamon ezekben az években gabonát is nagy tételben vásárolt az uradalomtól. Az 1830-as években megszerezte az úrkúti húsmérés jogát is. Ezáltal Salamon lett a Zichy-uradalom legnagyobb bérlője, miközben Pápan is megmaradt az érdekeltsége.¹⁰⁹

A Neumann család ekkori felnőtt generációjának élén egyértelműen Salamon állt, ugyanakkor vállalkozásait testvérével közösen vitte. Mivel az iratok nevet nem említenek, hanem csak a *Gebrüder Neumann* meghatározást használják, nem tudjuk pontosan, ki lehetett ez a testvér. Életkori és egyéb adatok alapján feltételezhetően Hermannról van szó. 1840-ben is még Neumann-testvérekkel találkozunk Úrkúton. Tehát az 1820-as évek végén kibérelt haszonvételeket tovább vitték. Ebben az évben 1600 forintot fizettek éves haszonbérként a Zichy-uradalomnak.¹¹⁰

Salamon – akárcsak elődje, Ábrahám – széles körű vállalkozást folytatott. A kezdeti években vitt gabonakereskedése összefüggött a sör- és pálinkafőzéssel, amely által bekapcsolódott a pápai Esterházy- és az úrkúti Zichy-uradalmak haszonvételeinek kibérlésébe.

Az 1830-as években a pápai sörház mellett lévő pálinkaházat Salamon nagy beruházással újjáépítette és korszerűsítette: a hűtővizet a Tízes-malom zsilipjétől vas és vörösfenyő vezetékeken keresztül vezette oda. 1835–1847 között 12 évre kötött bérleti szerződést az uradalommal, melynek értelmében a rozst a Tízes-malomban vám nélkül daráltathatta.¹¹¹ 1841-ben már egyértelműen serfőzőként találkozunk vele a forrásokban, amikor 30 000 váltóforintért felvásárolta a pápa–ugod–devecseri uradalom teljes előző évi gabonatermését, leszámítva belőle a konvenciósnak járó és a tavaszi vetéshez szükséges részt. A szerződésben foglaltak szerint Salamon a gabonát az uradalmi raktárakban

¹⁰⁹ MNL VeML XI.608 Szerződések, 1826–1837.

¹¹⁰ MNL VeML XI.608 Extractusok, 1840. okt.

¹¹¹ MNL OL P 1216 capsza 67. Nr. 75. A királyi haszonvételek bérbeadásáról kötött szerződés Pápa várossal, 1837. febr. 13.

tarthatta mindaddig, míg el tudta szállítani, s ehhez kulcsot is kapott a tisztartótól.¹¹²

Salamon pápai házvásárlásáról 1839-ből értesülünk egy Fischer Mór és a pápai Winter, majd Mayer köedénygyáros között keletkezett vita kapcsán, amikor Salamon megvásárolja az úgynevezett Mórocz-féle házat, amelyet korábban Fischer vett meg, de nem fizetett ki.¹¹³

1848-ban 55 éves gyárosként szerepel a városi összeírásban, felesége a 36 éves Schlesinger Régi volt, aki tehát 19 évvel volt fiatalabb nála! Mivel első, vele együtt összeírt gyermeke, Adolf (15) és az őt követők között nagy a korkülönbség, egyértelmű, hogy Salamonnak volt egy előző felesége is, aki meghalt. Adolf után Lotti (9) lányuk született, majd Frigyes (6), Antal (Rafael) (5) és Sándor (Salamon) (1), 1854 után pedig Rozália.

Salamon két gyermekét, Adolfot és Frigyest is a református kollégiumban taníttatta.¹¹⁴

Első feleségéről, Felner (vagy Velner!) Hániról egy főtéri uradalmi ház bérlése kapcsán értesülünk 1827-ben. Tőle születhetett Jakab és Fülöp nevű fia.

Salamon 1833–1834-ben és 1836-ban községi bíró volt, tehát a helyi zsidóság világi vezetője, egyben ebben is Ábrahám egy generációval későbbi utódja. A Szauer Ábrahám bérlő, zsidó községi gyámatya elleni vizsgálat idején Salamont bízták meg a vádak kivizsgálásával, akinek a vármegyei hatóság előtt is tekintélye volt. Tehetőségét pedig mutatja, hogy Szauert ő segítette ki 3000 váltóforintos kölcsönével.¹¹⁵ A városi társadalmon belüli tekintélyét és megbecsültségét mi sem jelzi jobban, mint hogy 1838-ban egyetlen zsidóként tagja lett a Pápai Casino 12 fős választmányának, és egészen 1847-ig a vezetőségének is. Résztvevőként anyagilag is érdekelt volt a városi elit „klubjában”.¹¹⁶

1841-ben a legnagyobb haszonbérlők egyikeként vették számba a türelmi adóösszeírásban.¹¹⁷ 1844-ben a csaknem háromezer főt számláló zsidó közösség új, nagyobb befogadóképességű zsinagóga építését határozta el, azonban

¹¹² MNL VeML XI.602.b Levélmásolati könyv töredéke, 1841. 88. pont. 37–38. A három uradalomrészről összesen 4868 mérő búzát, 3340 mérő rozst, 3226 mérő árpát, 1887 mérő zabot és 400 mérő kukoricát vásárolt.

¹¹³ *Kéry Bertalan*: A pápai keménycserépgyár története. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 4. Szerk. Éri István. Veszprém 1965. 257. Ez valószínűleg a Nr. 70. kataszteri számú (Fő tér 16.) ház (volt zsidók háza). 1809-ben vette meg Mórocz János.

¹¹⁴ Lásd A Pápai Református Kollégium i. m. 952., 953. Egy másik helyen Adolf tanítatójaként *öregapja*, id. Neumann Albert szerepel. Uo. 671.

¹¹⁵ MNL VeML IV.1.b 731/1834. jún. 23.; Gróf Esterházy Károly Múzeum Adattára (GEKM A, Pápa) A pápai úriszéki jegyzőkönyve, 1841–1847, 15. oldal

¹¹⁶ *Hudi József*: Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápa 2001. 27., 45.; *Jakab R.*: Bérlőből polgár i. m. 150.

¹¹⁷ MNL OL C 55 1842 F1 nr. 55

a belső liturgikus tér kialakításának kérdésében éles konfliktus alakult ki a német területeken és több magyarországi zsinagógában már bevezetett újításokat elfogadó, valamint a hagyományokhoz ragaszkodó községi tagok között. Ezt a konfliktust tovább tetézte a köztudottan felvilágosult férfi, Löw Lipót rabbivá választása, aki négy évvel később a pápai közösség elhagyására kényszerült. A Neumann család tagjai, köztük Salamon is a magyarországi neológia születésénél bábáskodtak. Salamon adományokkal támogatta az új zsinagóga megépítését, tagja volt a Löw Lipót meghívását támogató községi vezetőségnek, és neve szerepel a rabbi 1846-os kinevező oklevelén is.¹¹⁸ A református főiskola alapítványi vagyonának 1843. évi összeírásában Salamon 100 forinttal szerepelt.¹¹⁹

1857-ben, amikor elkészült a város kataszteri összeírása, Salamon még életben volt, így akkori lakóhelyét is ismerjük. A ház a 350. parcellán állt 265-ös számmal. A kataszteri térkép alapján beazonosítva ez a Fő tér kastély felé eső nyugati végén, a Flórián utcától délre a 4. ház volt, egy igen nagy telken.

A pápai Neumannok második generációjának tagjai egy közös családi vállalkozásban tevékenykedtek, így tudták megtartani és továbbra is kézben tartani az Ábrahám által elindított vállalkozásokat, amelyekhez újabbak társultak. Ha megfigyeljük ezek jellegét, egyértelműnek látszik, hogy egymásból következő, egymást feltételező és kiegészítő szakmákról beszélhetünk, amelyeket megfelelő munkamegosztásban a család felnőtt tagjai önállóan vittek.

A forrásokban idősebb jelzővel megkülönböztetett *Neumann Albert* Salamon generációjához tartozott, nagy valószínűséggel az ő testvére volt. Pápán született az 1790-es években. Saját boltjában gabonakereskedést űzött. 1815-ben az uradalomtól házvásárlási engedélyt szerzett, és a zsidó Baron Józseftől megvásárolta az Ispotály utca 203. szám alatt álló házat 2000 forintért és 10 aranyért.¹²⁰ 1816-ban főtéri uradalmi bolt bérlőjeként találkozunk vele.¹²¹

1819-ben harmadosztályú kereskedőként szerepel az összeírásban, ekkor egy fia és egy lánya volt. 1833-ban már két fiút és egy lányt nevelt, továbbá egy szolgálólány is a háztartásában lakott.¹²² Felesége nevét az 1848-as összeírásból ismerjük, Vilner Teréziának hívták. Egyik fiuk valószínűleg a későbbi ifjabb Hermann volt, 1848-ban ugyanis egymás melletti háztartásban írták össze őket.

¹¹⁸ *Jakab Réka*: „Kóser-e a rabbi?” Ortodoxok és újítók a pápai zsidó községben az 1840-es években. *Századok* 144. (2010) 595–616.

¹¹⁹ Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvei, 1843.

¹²⁰ MNL VeML V.2.a 40/1815. jan. 21.

¹²¹ *Jakab R.*: Bérlőből polgár i. m. 186.

¹²² MNL OL C 55 1833 F1 nr. 86., 130.

Albert a vármegyei jegyzőkönyvekben is felbukkan, az 1810-es évek végén több alkalommal is hallunk pénzkölcsöneiről, adósságairól és a katonaság részére történt gabonaeladásairól vagy követelési pereiről.¹²³

Mivel 1848-ban a városi zsidó összeírás idején két, egy idősebb és egy ifjabb Albert is élt a városban, akik kortársak voltak, eldönthetetlen, hogy az 1840-es évek különböző forrásaiban melyikük személye áll a név mögött. Az biztos, hogy az idősebbik Albert rokona volt Ábrahámnak, hiszen gabonakereskedelmi ügyletekben együtt is szerepelnek. Másrészt a fiaként feltételezhető ifj. Neumann Hermann 1848-ban üvegkereskedőként írták össze. Valószínűleg az idősebbik Albert halálát rögzítette az anyakönyv 1865-ben. Ekkor lakhelye a Fő tér 250. számú ház volt.

Salamon másik testvére *id. Neumann Hermann* volt.¹²⁴ Az 1848-as összeírás életkori adatai alapján 1798 körül született Pápán. 1828-ban Hermann üveges és kereskedő volt, aki az uradalomtól bérelt boltjában egy segéddel dolgozott, és nem rendelkezett saját tulajdonú házzal. 1833-ban már özvegyként szerepel a türelmiadó-összeírásban, 1842-ben pedig mint nagyobb haszonbérletet írták össze.¹²⁵ Az 1840-es években a zsidó község előljárója volt. 1844-ben a zsinagóga-építés vitájában az újításokat szorgalmazó és elfogadó pártban találjuk, 1848-ban pedig serfőzőként, azaz az uradalmi serfőző ház bérlőjeként írták össze. A sörháznak korábban testvére, Salamon volt a bérlője. Hermann továbbra is özvegyen élt. Gyermekai, Károly és Lujza mellé tanítót és zongoratanárt is fogadott. Velük élt egy rokon fiú, Sándor is, aki Somhegyen született 1835 körül.¹²⁶

Voyta Adolf visszaemlékezései szerint Hermann jómódú ember volt, a városban a gazdag Hermannak nevezték. Emlékei szerint a somhegyi hutát is bérelte. Hermann tehát a család pápai és somhegyi bérleményeiben is részt vállalt.

Károly fiát a református kollégiumban taníttatta.¹²⁷ 1857-ben Hermann a Fő téren lakott, a Korvin utcai leágazástól északra a 3. házban – 258. sz. ház (343. sz. telek). 1860 körül a Somló dobai oldalán található szőlejét a házzal és az alatta lévő pincével együtt eladta, majd az évtized végén Pestre költözött¹²⁸ és valószínűleg ott is hunyt el. Lánya, Lujza első unokatestvéréhez, Neumann Frigyeshez ment feleségül 1863-ban.

¹²³ MNL VeML IV.1.b 24/1818. nov. 26.; MNL VeML IV.1.a 62–67/1818. nov.; MNL VeML IV.1.b 582/1819. márc. 15.

¹²⁴ Voyta Adolf visszaemlékezései. Szerk. Hudi József. Pápa 2012. 101.

¹²⁵ MNL OL C 55 1842. F1 Nr. 55.

¹²⁶ Voyta Adolf visszaemlékezésében Hermann édes fiaként említi Sándort, akit Bécsben a Politechnikumban taníttatott, azonban a fiú meghalt. Lásd Voyta Adolf visszaemlékezései i. m. 99.

¹²⁷ A Pápai Református Kollégium i. m. 391. 1852–53-as tanév.

¹²⁸ Voyta Adolf visszaemlékezései i. m. 101.

A harmadik nemzedék

A pontos családi leszármazás és rokonsági kapcsolatrendszer ismeretének hiányában a hozzátétőleges életkor és az egyes személyek foglalkozásáról/tevékenységéről fennmaradt források segítségével csupán az állapítható meg biztosan, hogy ki volt egy-egy időszakban a kiterjedt család meghatározó tagja, családfője.

Salamon, az idősebbik Albert és az idősebbik Hermann gyermekei alkotják a Neumann család következő nemzedékét, akik az apáik által megalapozott gazdasági erőre támaszkodva maguk is a zsidó közösség és egyben a város meghatározó potenciáljai lettek. Közülük is kiemelkedik a legidősebb, Jakab, aki a nekrológiájában közölt adatok szerint 1802 körül született Pápán. Legelőször 1838-ban tűnik fel a forrásokban, mégpedig az ekkor alakult kaszinó tagjai között, majd 1844-ben egyértelműen a vallási újításokat szorgalmazó párt tagjai között találjuk, aki a pápai zsinagóga építésére is nagyobb összeget áldozott, s az építkezésben szerzett érdemeit később nekrológia is kiemelte. Ezekben az években a zsidó község elöljárói között találjuk.

Az 1848-as összeírásban gyárosként szerepel, ami egyértelműen a somhegyi hutára utal. Felesége a lovasberényi születésű Brochfeld Matild volt, akivel négy fiút neveltek: Bernát, Antal, Sándor (Samu) és Béla (Albert). Bernát és Antal a református kollégiumban tanultak, Sándor később kriminalista lett Budapesten, valószínűleg jogot végzett.

Jakabról viszonylag sok adatot megőriztek az 1870–1880-as évek pápai hírlapjai. Ebben az időszakban magánzó volt, és virilis jogon bekerült a városi tanácsba, valamint a megyebizottságba. Rangjához illően rendszeresen adakozott a város és a zsidó község különböző intézményei javára. Felesége tagja volt a város jótékony nőegyleteinek, ő is rendszeresen szerepelt a helyi újságban mint a közösség megbecsült tagja és adakozója. Míg Salamon generációja számára egyelőre még a reformkori kaszinó demokratizáló intézménye jelentette az integráló közeget, Jakab és családja már kiemelkedett saját vallási közösségéből. A Neumannok gazdaságilag annyira fölemelkedtek, hogy mire a polgári jogokat kiterjesztették, ők készen álltak elfoglalni helyüket a polgári elitben.

Nekrológia szerint Jakab a somhegyi hutát működtető családtag unokaöccse volt, akitől alig 16 évesen vette át az üzem vezetését.¹²⁹ Ha hihetünk az életkori

¹²⁹ „Nagybátyja a Somhegyen bírta az Esterházyak üveggyárát. Ettől az alig 16 éves Neuman Jakab vette azt át és nagy gonddal és pontossággal felelt meg nagy hivatásának. Gondos és igazságszerető gazda volt, humánusan bánt 3–400 gyári munkásával. Többször volt dolga Ányos Istvánnal, egykori zirci szolgabíróval ügyes-bajos dolgokban. Ányos később a német és cseh munkások fölötti bíraskodási jogot átruházta Neumanra. Munkásai annyira szerették, hogy ez időtől fogva semmi büntetendő cselekményt nem követtek el. Hogy milyen humánus ember volt, bizonyítja, miszerint egy embert, aki tőle fát lopott, csak azért nem büntetett meg, mert akkor Esterházy Miklós gróf nála látogatóban volt. A munkások atyjukat tisztelték benne. Esterházy Károly és Pál grófok gyakran kilátogattak hozzá a

adatoknak, akkor ez 1820 körül történhetett, amikor Ábrahámnak anyagi nehézségei támadtak. Az eddig kibogozott rokonsági kapcsolatok alapján azt feltételezzük, hogy a hutát ebben az átmeneti időszakban az idősebb Neumann Hermann vezette, hiszen ő volt Jakab apjának, Salomonnak a testvére, akit a források több helyen is üvegesnek vagy üvegkereskedőnek neveznek.¹³⁰

1857-ben Jakab *Bürger*ként szerepelt a kataszteri házjegyzékben. Ahogyan az újságokból is kiderül, a Fő utcán lakott, a vármegyeház és a városháza közelében, az 51. számú házban (79. sz. telek), közvetlenül a vármegyeháza (később járásbíróság) mellett. A Fő utca legelőkelőbb házai közül az egyik az övé volt.

1888. szeptember 30-án halt meg, 86 éves¹³¹ korában. Ezt követően felesége Budapestre költözött. 1894-ben magánzóként találkozunk a nevével egy közjegyzői okiratban, amely szerint fia, Béla, aki ekkor szintén magánzóként az Erzsébet körút 5. szám alatt lakott, megváltotta anyja bútorait és egyéb ingóságait, majd használatra továbbra is átengedte neki, ezenkívül elvállalta a lakás bérleti díjának fizetését. Brochfeld Matild nem sokkal később, 1895. április 28-án hunyt el a VI. kerületi Rózsa utca 36. I. emelet 17. számú lakásban.¹³² Matild abból a lovasberényi Brochfeld családból származott, amelyik házassági kapcsolatba került a Baumgartenekkel is.¹³³

Jakabot és családját az 1850-es években Somhegyen írták össze, gyermekei azonban Pápán jártak iskolába. Pápai egzisztenciájuk és városi beágyazottságuk végig egyértelmű, Somhegyhez a huta bérlése és működtetése kötötte őket.¹³⁴

A somhegyi huta 1859 szeptemberében történt bezárása után Jakab ottani érdekeltségei is megszűntek.¹³⁵ Az ezt követően újrainduló úrkúti bánya vezetőjeként vagy igazgatójaként (Fabrik Direktor v. Fabrik Leiter) J/I Neumann vagy Jos. Neumann írta alá a nyugtákat.¹³⁶ Ebből arra következtethetünk, hogy a Neumannok Somhegy után az úrkúti régi üvegbányát indították újra, immár nem bérlőként, hanem fizetett

Somhegyre. Sárkány zirci apát is jó viszonyban volt vele. Nagy előszeretettel termesztette a kiváló minőségű borokat, melyből egy alkalommal a király asztalára is szállított, és ezért legfelsőbb helyről köszönő elismerést kapott, mit haláláig őrizett, a derék aggastyán.” Pápai Hírlap 1. (1888) 22. sz. 3–4.

¹³⁰ Az 1857. évi somhegyi összeírásban Neumann Jakab mellett egy nála 10 évvel idősebb Neumann Jánost is összeírtak, akinek nem volt családja. Vele más forrásokban nem találkozunk.

¹³¹ Az életkori és születési adatok bizonytalanságára jó példa, hogy amikor 1857-ben Somhegyen összeírják, akkor 47 évesnek mondják, ami szerint viszont 1810-ben született. Lásd MNL VeML XII.3 A Szent Benedek Rend bakonybéli apátságának iratai. Összeírások. 1858-ban csak a fiai és egy 58 éves N. Jánost említnek. 1859-ben pedig Jakabot 52 évesként említik, fiai pedig Bernát, Antal és János.

¹³² Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII.168.a 195/1894.

¹³³ *Halmos K.*: Családi kapitalizmus i. m. 48.

¹³⁴ A gyermekek nevének gyakori pontatlansága és összeírásonkénti változása is arra utalhat, hogy elsősorban Pápán éltek. Lásd MNL VeML XII.3 Összeírások. Például 1857-ben: Bernát, Antal, Sándor, Albert; 1859-ben: Bernát, Antal, János.

¹³⁵ 1859-ben Jakabot még összeírták Somhegyen! Lásd MNL VeML XII.3. Összeírások.

¹³⁶ MNL XL.608 Todesco korszak iratai. Gazdasági levelezés. Pl. 1866. 5/10. levélben. A nevekben tapasztalt pontatlanság, továbbá ez esetben a rövidítés miatt nem tudjuk eldönteni, hogy Jakab vagy Hermann, vagy esetleg Jakab néhol Jánosként említett fia vezette-e az úrkúti hutát.

alkalmazottként. Amikor 1862 körül Todescóék újra indították az úrkúti üvegyártást, hivatkoztak arra, hogy a gyártáshoz szükséges hamuzsirt is a birtokról nyerik, tehát a Neumannok által korábban kibérelt hamuházból.¹³⁷ Az úrkúti huta az 1870-es évek közepéig termelt. Todesco és vázsonyi ügyvivője, Pollitzer Henrik német nyelvű levelezéséből csak az ügyvivőhöz írott leveleket ismerjük. Ezekből is egyértelmű, hogy Jakab és fiai vezették a hutát, de azon fölül a szeszgyártásra és a gabonatermesésre is volt szerződésük. Utóbbiak miatt Todesco elégedetlen volt a Neumannok tevékenységével, 1862 augusztusában kemény levélben bírálta őket az ügyvivőnek. Nem kívánta őket többé bérlőnek, és az uradalmi adminisztrációban is változtatásokat sürgetett, mert csalást és hozzá nem értést sejtett. 1863-ban mégis arról értesülünk, hogy Jakab Vázsonyba kívánt költözni, mert Pollitzer az uradalom jószágkormányzójává kívánta őt tenni azt remélve, hogy kormányzása nyereséget hozhat. Todesco ezt nem kívánta megakadályozni, de azt nem engedélyezte, hogy Jakab számára az uradalomban házat építsenek, helyette a kastély egyik szárnyát javasolta lakás céljára.¹³⁸ Pár hónappal később azonban arról értesülünk, hogy Jakabtól megvonták az uradalom gazdasági igazgatását, és az üveghuta továbbműködtetése is kétségesse vált a gyér nyereség miatt. Todesco nem kívánt üvegüzemet működtetni arra hivatkozva, hogy egy ilyen üzletág vitele alapos ismereteket kíván.¹³⁹ 1863. július 1-jétől revíziót rendelt el az úrkúti teljes gazdaságra vonatkozóan, tehát az üveghutára is, és ezt követően megszűnt a Neumannok érdekeltsége Úrkúton.¹⁴⁰

Jakab testvére, *Fülöp* a Neumannok egy másik ipari vállalkozását vitte: gyárosként a pápai pipaüzemek egyikét vezette.¹⁴¹ Az 1810-es években született Pápán. 1848-ban apja háztartása mellett írták össze feleségével, Herzfeld Bettivel (Babette/Teréz) együtt.

Fülöp kezdetektől tagja volt a városi kaszinónak, 1844-ben pedig őt is a vallási újítást szorgalmazó pártban találjuk, aki 1100 forinttal járult hozzá a zsinagógaépítéshez. 1895 előtt hunyt el. Özvegye 1900-ban Budapesten halt meg, végrendeletéből ismerjük gyermekeiket: Hermina, Gyula, Emma, Paulina. 1900-ban Hermina (Wolf Adolfné) és Emma (Behron Károlyné) is özvegy volt, Paulina pedig már halott. Férje, dr. Spitzer Móric Ilka, Anna és Emil nevű gyermekeiket özvegyként nevelte.¹⁴²

¹³⁷ *Éri I.*: Adatok i. m. 163.

¹³⁸ MNL VeML XI.608 Gazdasági levelezés. Eduard von Todesco levele. Bécs, 1863. febr. 9.

¹³⁹ MNL VeML XI.608 Gazdasági levelezés. Eduard von Todesco levele. Bécs, 1863. ápr. 28.

¹⁴⁰ *Németh István*: Az ajkai üvegyár alapításának története Neumann Bernáttól a Kossuch János cégig. 1878–1891. In: Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok 3. Veszprém 1976. 542.

¹⁴¹ *Nagy Z.*: A dunántúli i. m. 160. LXIV. tábla

¹⁴² BFL VII.8.d 38/1900

Az *ifjabbik Neumann Hermann* 1817 körül született Pápán, s – mint utaltunk rá – feltételezhetően id. Albert fia lehetett. Felesége Gottlieb Betti volt, és 1848-ban négy fiút és egy lányt neveltek: Rafaelt, Armúthot, Viktort, Józsefet és Etelkát. Ekkor üvegkereskedőként írták össze, boltos segéddel dolgozott, és ugyanakkor két pipáslegény is tartozott a háztartásához. Három évvel később, Viktor fia iskolai beiratkozásakor bizonyíthatóan pipagyárosként szerepelt,¹⁴³ majd 1856-ban, József fia beiratkozásakor üvegesként.¹⁴⁴ Egyértelmű tehát, hogy az ifjabbik Hermann is a Neumannok kiterjedt gazdasági tevékenységében vett részt. Minden bizonnyal ekkor ő értékesítette Pápán a család somhegyi hutájában gyártott üvegeket, valamint pipagyárosként is kapcsolódott a többi Neumann gazdasági vállalkozásaihoz.

A negyedik nemzedék

A pápai Neumann családban az 1860-as évek elejére felnőtté vált tagok közül két személy emelkedik ki: Bernát és a vele csaknem egykorú nagybátyja, Frigyes, aki Salamon későn született gyermeke volt. Őket tekinthetjük a családi karrier betetőzőinek, hiszen általuk jut el a család a gyáralapításig, illetve a nemességet szerző nagytőkés zsidó családok sorába.

Bernát az 1830–1840-es évek fordulóján született Jakab és Brochfeld Matild első gyermekeként, a református kollégiumban tanult, 1852–1853-ban 5. gimnazista volt.¹⁴⁵ Fiatalon, 1862 januárjában az immár a Todesco bécsi bankár fivérek által bírt nagyvázsonyi Zichy-uradalom úrkúti gazdaságának az igazgatója lett.¹⁴⁶ Apja révén került velük kapcsolatba Antal nevű öccsével együtt, abban az időszakban, amikor a somhegyi üvegtermelés megszűnése után Úrkúton újra elindult az üvegyártás. Ez a kapcsolat azonban egyelőre rövid életűnek bizonyult. Valószínűleg az üveghuta működtetési formája miatt keletkezett vita Eduard von Todesco és a Neumannok között, akik bérlőkké szerettek volna válni, de csak az igazgatásra kaptak megbízást. Gazdasági tevékenységük felülvizsgálata után 1863 második felétől Bernát igazgatói megbízatása is megszűnt. Még ebben az évben visszköltözött Pápára és földbérlő lett. Októberben feleségül vette Bischitz Salamon dunaföldvári kereskedő lányát, Rózát.¹⁴⁷ Az 1870-es évek elején is Pápán élt, a Pápai Lapok egyik publicistája volt. Néhány adat arra utal, hogy ezt követően Székesfehérváron mezőgazdasági gépek gyártásával és/

¹⁴³ A Pápai Református Kollégium i. m. 671.

¹⁴⁴ Uo. 692.

¹⁴⁵ Uo. 338.

¹⁴⁶ MNL VeML XI.608 Todesco korszak iratai. „B. Neumann Güterdirektor”-ként egészen 1863 végéig láttamozta az uradalom részére kiállított számlákat és bérjegyzékeket.

¹⁴⁷ *Németh I.*: Az ajkai üvegyár i. m. 534.

vagy forgalmazásával foglalkozott. Azonban legnagyobb vállalkozásával a család régi ipari tevékenységét folytatta. Az úrkúti üveghuta 1875–1876-ban került felszámolásra.¹⁴⁸ A felszámolásban szerepet játszhatott egy korszerűbb technológiával működtetett üvegyár létrehozásának terve. Bernát 1878-ben hozta létre a Zichy-uradalom területén fekvő Ajkán a környék szénkitermelésére, a kiépült vasútvonalra és az egykori somhegyi, illetve úrkúti munkásokra alapozva a család új üzemét, a ma is működő üvegyárat.¹⁴⁹ A gyár kezdetben lámpacilindereket, gyógyszeres üvegeket, háztartási poharakat gyártott. A megyei lapok lelkesen dicsérték a gyár produktumait, amelyeket Bernát bizományban Budapesten is értékesített.¹⁵⁰ Lánya, Emma 1888-ban Székesfehérváron ment férjhez Klein Zsigmond csabai kereskedőhöz.¹⁵¹ 1892-ben Bernát eladta a gyárat. Budapesten hunyt el 1919-ben.

Öccse, Antal 1841 körül született Pápán. Az 1860-as évek legelején az ő nevével is találkozunk a nagyvázsonyi uradalom gazdasági levelezésében. Rövid ideig az újraindított úrkúti üveghuta inspektora volt, apja és testvére mellett ő is részese a család vállalkozásainak. Későbbi tevékenységéről nincsenek ismereteink, 1900-ban egy közjegyzői iratban birtokosként tűnt fel, és Budapesten lakott a VI. kerületi Lázár u. 13. szám alatt.¹⁵² Felesége Altstock Fáni volt, Irma lányuk dr. Vincze Ignác ügyvédhez ment feleségül. A család 1905-ben a Margit rakpart 56. szám alatt lakott.¹⁵³ Antal Budapesten a Kemnitzer (ma Dohnányi) utca 7. szám alatt hunyt el 1907. november 11-én.

Rendszeresen publikált a Magyar Zsidó Szemlében, elsőként itt közölte a pápai zsidók 1748-ban kelt védlevelét, amelyet ő őrzött eredetiben. Ez nem meglepő, ha meggondoljuk, hogy felmenői községi előljárók voltak.

A gyáralapító vállalkozóvá lett Bernát pályája gazdasági tekintetben az üveges zsidó Ábrahám ősatya karrierindító vállalkozásának kiteljesedését jelenti. A gazdasági felemelkedéssel párhuzamosan zajló társadalmi mobilitás folytán,

¹⁴⁸ *Éri I.*: Adatok i. m. 164.

¹⁴⁹ „Neumann Bernát úr városunk szülöttje Ajkán, egy a jelenkor kívánalmainak megfelelő üvegyárat építtetett, s azt a f. hó 19-én megejtett s fényesen sikerült próba után immár megnyitotta. Ezen gyár az üvegyártás minden ágára kiterjedve, megyénk iparát s így haladását nagyban fogja előmozdítani. Mi a derék gyártulajdonosnak a legszebb sikert kívánjuk s megvagyunk győződve, hogy kereskedőink idevágó iparcikkeket, nem a külföldi, hanem Neumann úr hazai gyarából fogják beszerezni.” Pápai Lapok, 5. (1878) 38. sz. 157.

¹⁵⁰ Neumann Bernát pere a Schwarz Vilmosnak (Bp., V. Sétatér u. 6. sz. alatti üzlete) bizományba adott üvegáru ügyében. BFL VII.201 585/1890. A Bernát tulajdonában álló üvegyárról részletesen lásd *Németh I.*: Az ajkai üvegyár i. m. 568–630.

¹⁵¹ Pápai Hírlap 1. (1888) 29. sz. 5. Más adat szerint Klein monoki kereskedő volt. *Németh I.*: Az ajkai üvegyár i. m. 534.

¹⁵² BFL VII.176.a 691/1900

¹⁵³ BFL VII.173.a 2591, 2592/1905

Neumann Frigyes révén a társadalmi hierarchia csúcsára, a nemesi birtok és cím megszerzéséig is eljutott a család.

Frigyes Salamon és *Schlesinger Regina* 1841 körül született fia volt.¹⁵⁴ A Pápai Református Kollégiumban tanult, az 1848–1849-es tanévben apját kereskedőként azonosították.¹⁵⁵ Frigyes később Budapestre került, 1863-ban vette feleségül Lujzát, id. Neumann Hermann lányát. Hermann Salamon testvére volt, tehát a házaspár tagjai egyben első unokatestvérek is. Két gyermekük született: egy fiuk, Károly Lipót minisztériumi tanácsos lett, a kereskedelmi minisztériumban dolgozott, és egy leányuk, Róza.

Frigyes 1888. február 15-én kapott nemességet.¹⁵⁶ Nemesként földbirtokos is volt. A szakirodalom szerint a nemesi birtok holléte nem ismert, azonban a Budapest Főváros Levéltárában őrzött közjegyzői iratok alapján kiderül, hogy Frigyes 1884-ben, tehát még a nemesi cím megszerzése előtt Markusovszky József földbirtokostól megvásárolta a Fejér megyei Szerecseny-pusztán (Gárdony) található nemesi birtokot 80 000 osztrák értékű forintért.¹⁵⁷ Nemesi előnevét tehát erről a birtokról vette fel 1888-ban, amelyet törvényes utódai is viselhettek.¹⁵⁸ Halála után az örökösök értékesítették a birtokot, amelyen épületek is voltak – ahogyan arra egy felvett leltárból következtetni lehet. A gárdonyi birtok a család tartózkodási helye volt a pesti otthon mellett.¹⁵⁹

Frigyes nemesi címe mellett udvari tanácsosi címet is kapott. Pestre szakadása után is fenntartotta Pápa városi társadalmi kapcsolatait. 1881-ben adakozott a pápai színház építésére, 1888-ban, házasságának 25. évfordulója alkalmából Néger Ágoston bencés szerzetesnek küldött 100 forintot azzal, hogy felét keresztény, felét pedig zsidó rászorulókra költse.¹⁶⁰ Tagja volt a magyar gazdák jégbiztosítási helyi szövetsége felügyelő- és vizsgálóbizottságának, valamint a Wahrmann Mór betegsegélyző egyesületnek.¹⁶¹

Frigyes és Lujza lánya, Róza 1893-ban ment férjhez dr. Singer Zsigmond belügyminiszteri titkárhoz, akivel házassági szerződést is kötöttek.¹⁶² A család ekkor

¹⁵⁴ 1906-ban kelt halotti anyakönyvi bejegyzése szerint 65 éves korában hunyt el. A zsidóösszeírásban pedig 1848 júniusában kétéves gyermekként szerepel. MNL VeML IV.1.h

¹⁵⁵ A pápai református kollégium i. m. 664.

¹⁵⁶ *Újvári Péter*: Magyar zsidó lexikon. Bp. 1929. 645. A Királyi könyvek két bejegyzést tartalmaznak Frigyesre vonatkozóan. Ezek szerint Frigyes 1888. február 15-én nyerte el a nemességet. A szöveg így szól: „N. F. budapesti nagykereskedőnek és törvényes utódainak a közügyek területén szerzett érdemei elismeréséül a magyar nemességet adományozom. Kelt Budapesten 1888. évi február hó 15-én.” A következő bejegyzés: „N. F. budapesti nagykereskedőnek és törvényes utódainak a gárdonyi előnevet adományozom. Kelt Gödöllőn 1888. évi november hó 11-én.”

¹⁵⁷ BFL VII.168.a 370/1884

¹⁵⁸ MNL OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1888. okt. 14. (18. ülés) 18. pont: Előterjesztés – Neumann Frigyes budapesti nagykereskedő és törvényes utódainak a gárdonyi nemességi előnév adományozása.

¹⁵⁹ BFL VII.184.a 305/1907

¹⁶⁰ Pápai Lapok 15. (1888) 13. sz. 48.

¹⁶¹ Pápai Lapok 16. (1889) 1. sz. 8.

¹⁶² BFL VII.184.a 512/1893

a Teréz körút 37. szám alatt lakott. Róza hozománya 100 000 forint készpénz volt, amit a szerződéskor átadtak a vőlegénynek. Ezen kívül társadalmi és vagyoni állásának megfelelő kiházasítást kapott. Róza a házasságkötéskor még kiskorú volt, ezért helyette Frigyes írta alá a szerződést. A családba beházasodó Singer Zsigmond nevét Gárdonyra változtatta.

Frigyes 1906. október 30-án végrendelet nélkül hunyt el Budapesten.¹⁶³ Örökösei 1907-ben eladták a gárdonyi nemesi birtokot a Dunapentele-rácalmási Takarékpénztár Rt.-nek. A birtokot 534 000 koronáért értékesítették. Eladták az ingatlant, a rajta álló épületeket, az élő- és holt felszerelést, kivéve néhány ingó- ságot, amiről leltárt vettek fel: ezek az ispán és a kulcsár által használt bútorok, a lakóházban található bútorok tartalma: ágyneműk, egy secretin íróasztal, bútorok, szőnyeg, családi képek, kis edények (emléktárgyak), baromfik és hat csikó.¹⁶⁴

A korabeli budapesti címtárak segítségével ismerjük Frigyes és családja lakhelyeit. Eszerint 1884-ben a Nagykorona (ma Hercegprímás) utca 7. sz. alatt laktak. 1893-ban már a Teréz körút 37. sz. alatt vették nyilvántartásba. 1896-ban Frigyes és Lujza Havas Antal József bankártól telket vásároltak a terézvárosi Nagy János utcában 33 000 forintért.¹⁶⁵ A telken felépült ház később a 32-es számot kapta. Ez a ház ma a Benczúr utcai villasoron áll, Frigyes ebben a házban hunyt el. Felesége túlélte őt, 1913-ban még hallunk róla, amikor 100 koronát küldött a pápai izraelita kórház javára.¹⁶⁶ Ő 1918 körül halt meg.¹⁶⁷

Páparól Pestre kerülve Frigyes kereskedőként nagy karriert futott be. Az 1880-as évektől ott találjuk a legfontosabb bankok és cégek igazgatósági és vezetőségi tagjai, illetve részvényesei között. Valamikor 1863 és 1865 között költözhetett Pestre. Kezdetben kereskedőtársasági formában működő cégére vonatkozó első adatunk 1867-ből való: Neumann & Hirsch. Ges. Neumann Friedrich u. Hirsch Josef Ludwig Produktenhdl. Firm.¹⁶⁸ 1875-ben a céggel egy perbeli követelésben találkozunk.¹⁶⁹ Ekkor és még 1879-ben is a Neumann és Hirsch kereskedő cég az Orczy-házban működött.¹⁷⁰ A perben a céget Frigyes unokaöccse, ifj. Neumann Sándor ügyvéd képviselte.¹⁷¹ Az üzlettárs Hirsch kilétére egy utalásból következtethetünk. 1881-ben

¹⁶³ BFL VII.9.c Öb. 20/1906

¹⁶⁴ BFL VII.184.a 305/1907

¹⁶⁵ BFL VII.184.a 276/1896

¹⁶⁶ Pápai Hírlap 10. (1913) 5. sz. 5.

¹⁶⁷ A Fővárosi Közlöny 1918. március 22-ei közleménye szerint Károly és Róza örökösödés címén megörökölték a Nagy János u. 32. sz. ingatlant. BFL XV.37.c 4213. sz. telekkönyvi betét.

¹⁶⁸ Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen 1867. Pest 1866. 388.

¹⁶⁹ BFL VII.2.c I-520/1875: Neuman és Hirsch pere a párizsi Strausz Rafael cég ellen, 14 996 frank 37 centime követelésük van, miután a francia kormány számára szállított szalonna árával adós maradt.

¹⁷⁰ BFL VII. 184.a 177/1875; BFL VII.184 193/1879

¹⁷¹ Brochfeld Matild gyászjelentésében Sándor ügyvéd szerepel, itt azért nevezhették ifjabbnak, mert a zsidóösszeírás szerint Frigyesnek is volt egy Sándor nevű testvére.

és 1882-ben az V. kerületi Balaton u. 4. szám alatti házban együtt vették jegyzékbe Neumann Frigyes, Hirsch József Lajost és Neumann Antalt (valószínűleg Frigyes testvére), mellettük még Herczog Pétert és Herczel Tivadart, akiknek a szomszédos házakban is volt tulajdona.¹⁷² Ez valószínűleg a cég telephelye lehetett. Ugyanekkor Neumann Frigyesnek a Nádor u. 18. sz. alatt bizományi üzlete is volt. A címjegyzékben ezzel a telephellyel mint terménykereskedő szerepelt.¹⁷³ 1869-ben az ajka-csinger-völgyi szénlőhely kiaknázásának jogát a tulajdonos Puzdor családtól egy több szereplős társaság vásárolta meg, melynek tagja volt a Neumann és Hirsch cég is.¹⁷⁴

A Neumann és Hirsch cég 1875-ben Borsodban erdőbirtokot vásárolt a Fáy családtól,¹⁷⁵ és ebben az évben egy erdélyi fakereskedelmi üzletbe is bekapcsolódtak, amely ügyletük a képviselőházban is szóba került.¹⁷⁶ E vállalkozásukkal függhet össze Frigyes érdekeltsége a fűrészmalom-iparágban. Szintén a képviselőházi naplóból derül ki, hogy a pénzügyminisztérium több üzletet kötött a Neumann és Hirsch céggel.¹⁷⁷ 1879-ben a békési vasútépítéshez szükséges talpfára tettek ajánlatot.¹⁷⁸

Valamikor az 1880-as években Frigyes önálló céget alapított, vagy a korábbi cégét saját nevében vitte tovább. 1887-ben Neumann Frigyes bizományi- és terménykereskedő céggel találkozunk, melynek vezetője Hirschler Ernő volt.¹⁷⁹ A cég mindvégig nagykereskedelmi cég maradt, telephelyeit az idők során változtatta, utolsó címe az V. kerület Hold utca 10. szám alatt volt.¹⁸⁰

Frigyes halála előtt egy bő héttel a cég Neumann Frigyes utódai néven új telephelyet vásárolt a VII. kerületi Rottenbiller utca 13. szám alatt Walla József gyárostól. A cég nevében két társtag, Schamburg Móric és Frankl Tivadar kötötték meg az adás-vételi szerződést 124 000 korona értékben.¹⁸¹ Ettől kezdve, amíg a céget nyo-

¹⁷² Budapesti cím- és lakjegyzék, 1882. 38.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ *Tilhof Endre*: Ajkai krónika. Ajka 2009. 90–91.; *Németh I.*: Az ajkai üvegyvár i. m. 546. A Neumann család Ajka-környéki, majd ajkai érdekeltsége alapján feltételezhető, hogy Frigyes cégéről van szó.

¹⁷⁵ BFL VII.184.a 435/1875

¹⁷⁶ Horváth Gyula felszólalása: „Tisztelt ház! [...]az erdélyi faadásra nézve egy üzlet kötöttet Kolm, Neumann és Hirsch cégekkel. Ezen üzlet az államra nézve káros nem lesz annyiban, a mennyiben oly fának eladását célozza, melyet eddig eladni nem lehetett; de ha azon összege fog a fának eladatni, a mennyi azon szerződésben meg van nevezve és ha azon piacokra fog dobálni, a melyek ezen szerződésben meg vannak nevezve; meg vagyok győződve, hogy egyáltalában azon fakereskedés, a mely Erdélyben a magántulajdonosok birtokában lévő erdőkben és magánvállalkozók kezében fölvirágozott, épen az állam által fog tönkre tétetni. [...] kérem, hogy [...] intézkedjék az iránt, hogy azon vidéken, mely egyik főreményét épen a fölvirágozott fakereskedésbe helyezi, ezen fakereskedés teljesen tönkre ne tétessék.” Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Buda 1875. XV. 325. (1875. március 19.)

¹⁷⁷ Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Bp. 1877. XI. 247. (1877. június 25.)

¹⁷⁸ Békés megyei közlöny 6. (1879) 38. sz. 1.

¹⁷⁹ *Czégek kézikönyve*. Bp. 1887. 127.

¹⁸⁰ BFL VII.173.a 2882/1904, illetve BFL VII.176.a 2590–2592/1906

¹⁸¹ BFL VII.176.a 2590/1906

mon tudjuk követni, a székhelye ez a cím maradt. Elképzelhető, hogy a kereskedelmi vállalkozásától Frigyes már korábban megvált, de új tulajdonosai a jól hangzó nevet meg kívánták őrizni. Hagyatéki irataiban a vállalat nem szerepel a vagyontárgyak között. A cég új tulajdonosainak társtagsága 1915 körül megszűnt, ekkortól Schamberg vagy Schamburg Mór kizárólagos tulajdonosként szerepel.¹⁸² Profilja továbbra is a termény-nagykereskedés maradt, ami kiegészült zsiradék-nagykereskedéssel is.

Mint nagytőkés kereskedő, Frigyes fokozatosan tagja lett valamennyi nagy cég és bank igazgatótanácsának és bekapcsolódott a malomiparba is. 1882-ben a Budapesti Áru- és Értéktőzsde tanácsosa, a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank (V. Dorotya u. 8.) vezetőségi tagja, a Lujza gőzmalom felügyelőbizottsági tagja volt.¹⁸³ 1893-ban Frigyes kereskedőként a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. igazgatósági tagja,¹⁸⁴ a Postatakarékpénztári Tanács elnökhelyettese,¹⁸⁵ a M. Kir. Államvasutak gépgyárának felügyelőbizottsági tagja tőzsdetanácsos minőségben.¹⁸⁶ 1888-ban, a nemeség elnyerésekor a fentiek mellett tagja volt a fővárosi törvényhatósági bizottságnak (minden bizonnyal virilis jogon), a Közlekedési Minisztérium Tarifa Bizottságának, továbbá az Osztrák–Magyar Bank „bírálója”. További tisztségeket töltött be a Rigler József Ede Papírneműgyár Rt.¹⁸⁷ és a Kereskedelmi Épület Rt. igazgatósági tagjaként,¹⁸⁸ illetve a Diósgyőri M. Kir. Vas- és Aczélgyár Felügyelő Bizottságának,¹⁸⁹ a MÁV Igazgatótanácsának és 1896-ban a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. Igazgatóságának tagjaként. 1904-ben a Lujza Gőzmalom Rt. igazgatósági tagjaként szerepel egy közjegyzői okiraton.¹⁹⁰ Frigyes a Budapesti Kereskedelmi Akadémia bizottságának is tagja volt, amely az V. ker. Alkotmány utca 11. szám alatt működött.¹⁹¹ Az 1890-es években a Lipótvárosi Casino alelnöke volt.¹⁹²

Frigyes társadalmi státusát fia házasságával is igyekezett megerősíteni, ő azonban nem lett nagytőkés vállalkozó, apját ebben nem követte, hanem értelmiségi pályát választott. *Neumann Károly Lipót* nevét anyai nagybátyja után kaphatta.

¹⁸² BFL VII.176.a 1403/1915. Utoljára 1924-ben fordul elő a címjegyzékekben.

¹⁸³ Budapesti cím- és lakjegyzék, 1880–1881. 352. Gőzmalomok.

¹⁸⁴ BFL VII.184.a 651/1893

¹⁸⁵ Budapesti cím- és lakjegyzék, 1898. 298. Postatakarékpénztári tanács.

¹⁸⁶ Uo. 245. M. kir. Államvasutak gépgyára. Felügyelő bizottság.

¹⁸⁷ BFL VII.176.a 2545/1904

¹⁸⁸ Budapesti cím- és lakjegyzék, 1899. 366. 109. Kereskedelmi épület részvénytársaság. Igazgatósági tags.

¹⁸⁹ *Boros Árpád*: A diósgyőri kohászat Csavar- és Húzottáru Gyárának története 1770–2007. In: *Tanulmányok Diósgyőr történetéhez* 19. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 2007. 40.

¹⁹⁰ BFL VII.184.a 799/1904. Klement Judit adatai szerint Frigyes egyike volt azoknak a tagoknak, akik a leghosszabb ideig töltötték be pozíciót a malomnál. A Compassok alapján készített statisztika tévesen 1914-ig terjedő, 33 éven át tartó pozícióról szól, ám Frigyes 1906-ban meghalt. Lásd *Klement Judit*. Hazai vállalkozók i. m. 375.

¹⁹¹ Budapest cím- és lakjegyzék, 1902–1906.

¹⁹² Budapesti cím- és lakjegyzék, 1896–1897. 249. IX. Társas egyletek.

1865-ben született Pesten. Tanulmányait ott kezdte, majd Berlinben tanult. 1892-ben minisztériumi segédfoglalmazóként találkozunk vele.¹⁹³ 1910-ben a Kereskedelmi Minisztériumban kinevezték a vasúti osztály vezetőjévé. A Keleti Kereskedelmi Akadémián, majd később a Közgazdasági Egyetemen tanított, utóbbin közlekedési jogot. Több önálló szakmai publikációja is megjelent.¹⁹⁴

1892-ben házasságot kötött Leipziger Vilmos gyártulajdonos lányával, Helénnel. Házassági szerződésük fennmaradt. A menyasszony ekkor az Andrássy út 23. szám alatt lakott, hozománya 150 000 forint készpénz volt.¹⁹⁵ Figyelemre méltó a házassági kapcsolat. A boroszlói születésű Leipziger Vilmos a korszak legnagyobb gyáralapítói közé tartozott. A Grünwald és Társa által 1879-ben Óbudán alapított szeszgyárat vezette, majd 1897-től tulajdonosa lett. Alapító tagja volt a Gyáriparosok Országos Szövetségének és a Magyar Általános Takarékpénztárnak.

1900-ban Károly feleségével apósa házában lakott az újonnan nyitott vilatelepen, abban a Nagy János utcában, ahol később szülei is telket vásároltak és építkeztek.¹⁹⁶ Heléntől két lánya született, Lilly és Olga. Károly katolizált. Nyugalalmazott egyetemi tanárként hunyt el 1952. április 15-én.¹⁹⁷

Neumann Károlyné 1916-ban a VI. kerületi gyermekfelruházó-bizottság társelnökeként tűnik fel az újságokban, a háború alatt jótékonyági akciókban vett részt.

Második lányuk, Neumann Olga 1895. május 20-án született Budapesten. Meghalt 1942. december 6-án. Apjával közös sírban fekszik, bár apja tíz évvel túlélte őt. Hagyatéki ügye fennmaradt.¹⁹⁸ Kornfeld Zsigmond báró fiához, Pálhoz ment feleségül, akivel 1929-ben házassági vagyoni és gyermek-elhelyezési szerződést kötöttek. Válóperük nem ismert, és Olga még halálakor is férje nevét viselte, azonban a szerződéskötéskor már bizonyosan külön éltek.¹⁹⁹

Olga a budapesti felső társadalmi körök ismert tagja volt. Az 1930-as években birtokában volt egy Veronesétől származó Szűz Mária-kép, amelyet a Nemzeti Szalon is kiállított 1937-ben.²⁰⁰ 1934-ben pedig egy teljes, bécsi és francia empire bútorokból álló szobaberendezés-letéttel gyarapította az Iparművészeti Múzeum bútorgyűjteményét.²⁰¹

¹⁹³ BFL VII.184 418/1892

¹⁹⁴ *Újvári P.*: Lexikon i. m. 651–652.

¹⁹⁵ BFL VII.184 418/1892

¹⁹⁶ BFL VII.184.a 305/1907. Ez azonos a Benczúr utca 11. számmal, ahol Károly meghalt. BFL IV.1420.r adatszolgáltatási ívek, XII. ker. Avar u. 5/a adatlapja; telekkönyvi betét: BFL XV.37.c 13978 – 29603

¹⁹⁷ BFL VII.234.b 88/1952

¹⁹⁸ BFL VII.6.a 54022/1943

¹⁹⁹ BFL VII.187.a 966/1929

²⁰⁰ Székesfővárosi Képtár és Történelmi Múzeum kiállításának katalógusa. Bp. 1937.

²⁰¹ Magyar Országos Tudósító 16. (1934) 98. sz. 3.

Összegzés

A pápai Neumann család története számos ponton illeszkedik a szakirodalomban eddig feltárt kapitalista családi karriertörténetek sorába.²⁰² Az első nemzedék tevékenysége, mint a legtöbb vállalkozó család esetében, itt is a kereskedelem volt, azon belül a terménykereskedelem, amelyből különböző karrierok ágaztak el: legkülönbözőbb ipari termékeket gyártó vállalkozásoktól a közlekedésfejlesztési és malomipari befektetésekig. A korai időszakban a kereskedelmi és az ipari tevékenység egymást szükségszerűen kiegészítő összekapcsolódását láthattuk, amely még a gyári termelés időszakában is fennállt.

A korai magyar kapitalizmus sajátossága volt, hogy a vállalkozók első generációi, az alapító atyák még szinte mindenüket kockára tették, hogy érvényesülni tudjanak, ezért gyakran kerültek csődhelyzetbe vagy buktak el teljesen. Ezt a mindenáron való túlélni akarást példázza Ábrahám nagyon szerteágazó tevékenysége is.

A család gazdasági stratégiája a 2. és 3. generáció esetében egyértelműen a közös családi vállalkozások együttes működtetése volt. Az ipari cikkek gyártása, illetve az ahhoz szükséges nyersanyag előteremtése általában egy kézben volt. A család többi tagja kereskedőként gondoskodott a készáru forgalmazásáról. A vállalkozások járulékos tevékenységei, termékei is a családtagok kezében maradtak: ilyen volt a terménykereskedelemmel összefüggésben folytatott sör- és pálinkafőzés, vagy az erdők kiélésén alapuló iparűzéssel (hamuégetés, üveggyártás) kapcsolatos agyagkitermelés és az azt felhasználó pipagyártás. A család tagjai tehát egymással szorosan együttműködő vállalkozásokat hoztak létre. Más megközelítés felől nézve: a család gazdasági tevékenységet folytató tagjai végső soron ugyanannak a vállalkozásnak a részesei voltak.²⁰³ A vállalkozások pénzügyi összekapcsolódásának meglétét avagy hiányát források

²⁰² Csupán néhány példát kiemelve lásd *Bácskai Vera*: „Csak saját erőmre és teljesítményemre utalva.” *Aetas* 16. (2001) 3–4. sz. 159–181.; *Uő*: „Rendhagyó” görög pálya. A Mannó család története. In: *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Szerk. Halmos Károly et al. Bp. 2009. 15–25.; *Halmos K.*: Családi kapitalizmus i. m.; *Kaposi Zoltán*: Kanizsai kereskedők és vállalkozásai a feudalizmus utolsó korszakában (1690–1848). *Korall* (2003) 11–12. sz. 135–163.; *Klement Judit*: Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. *Aetas* 20. (2005) 1–2. sz. 69–92.; *Uő*: Hazai vállalkozók i. m.; *Sokszinű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. Szerk. Sebők Marcell. Bp. 2004.; *Lengyel György*: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. Bp. 1989.; *Varga László*: A hazai nagyburzsoázia történetéből. *Valóság* 30. (1987) 3. sz. 75–89.

²⁰³ *Halmos Károly*: Hálózatok és hierarchiák a 19. századi üzleti életben. *Aetas* 20. (2005) 1–2. sz. 47. passim. Neumannék első három generációjának tevékenysége nagyon hasonlít a Halmos által leírt zsidó vállalkozótípus, a Neuschloss család példájához, amelynek tagjai az erdőbértlettől a bútorgyártásig a teljes feldolgozó vertikumot kezükben tartották.

nélkül nem tudjuk igazolni, csupán azok működtetői közti pénzügyi kölcsönökre utalhatunk, melyek egyben arra is rávilágítanak, hogy a családtagok nem voltak egyformán sikeresek. Így a későbbi generációk életútja is más-más jelleget öltött.

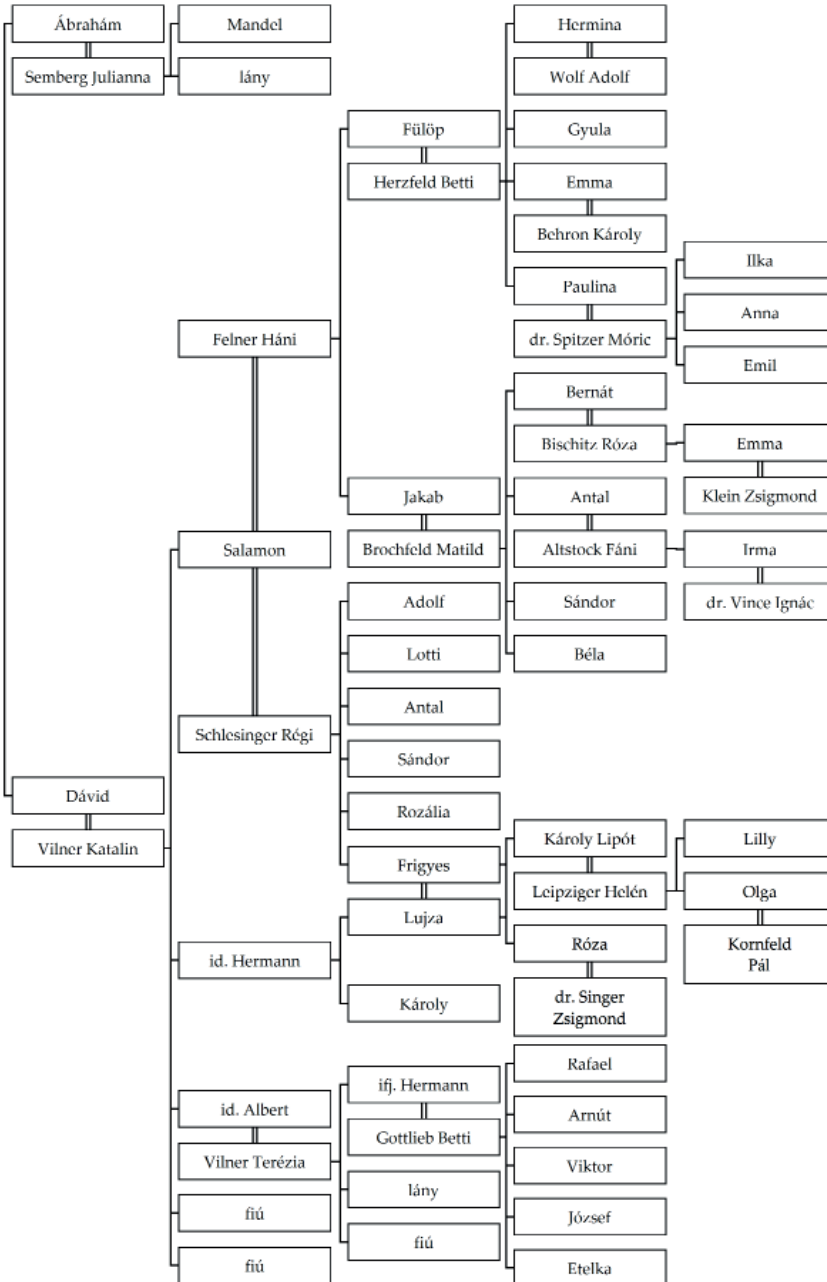
Neumann Frigyes és Lujza házassága nem csupán a közeli vérségi rokonság miatt figyelemreméltó, hanem a mögötte felsejlő gazdasági megfontolás miatt is. Salamon somhegyi és úrkúti vállalkozásait Jakab nevű fia és annak leszármazottai, Bernát és Antal folytatták. Későn született fiai közül Frigyes (aki testvérei gyermekeivel volt azonos korosztály) már kilépett a családi vállalkozásból, és pesti kereskedő lett. Feleségül választott unokahúga félárva, testvére halála után apja, Hermann egyetlen örököse volt. Házasságuk egyrészt azt szolgálta, hogy Lujza öröksége megbízható kezekbe kerüljön, azaz a családban maradjon, másrészt ezáltal Frigyes is függetleníteni tudta magát apja helyi vállalkozásaitól, és pesti kereskedővé válhatott.

A Neumannok családtörténetét rekonstruálva megállapíthatók a társadalmi felemelkedési stratégia legfontosabb elemei. 1.) Az iskoláztatás terén a saját felekezeti oktatás helyett a továbbtanulás előtt kaput nyitó református kollégiumot választják, a 3–4. generáció valamennyi Neumann-gyermeke a Pápai Református Kollégiumban tanult. 2.) Felemelkedést célzó, de legalábbis státusz-megőrző házasságokat kötnek: zsidó vagy német felemelkedő családok, mágnások a partnereik, utóbbiak révén a legmagasabb társadalmi körökig jutnak. 3.) A falusi zsidó bérlő utódja száz év múltán nemességet szerez és nemesi birtokot vásárol. 4.) Vállalati kulcspozíciókat szerez, címek halmozásával több igazgatótanácsban, bankok vezetőségében foglal helyet. 5.) A korai generáció tagjai hadiszállítói megrendeléseik révén a helyi és megyei hatóságokkal szoros kapcsolatba kerülnek, utódaik már közhatalmi pozíciót szereznek, városi tanácsosok lesznek, később pedig hivatalnoki pályára lépve a minisztériumi alkalmazottságig is eljutnak. Megfigyelhető a professzionalizáció is (ügyvéd, nyomozó), illetve az értelmiségi hivatás választása (egyetemi karrier).²⁰⁴

A Neumann család tagjainak gazdasági pályafutását vizsgálva nem volt, és a forrásadottságok miatt nem is lehetett célom a teljes családtörténet felfejtése. Azokra a családtagokra koncentráltam, akik által a gazdasági karrier és az ezzel összefüggő társadalmi mobilitás megragadható és bemutatható volt. Frigyes és Bernát ágán a család karriertörténete véget ért. Jakab többi gyermekének leszármazottait források hiányában biztonsággal nem lehet beazonosítani.

²⁰⁴ Lásd *Halmos K.*: Családi kapitalizmus i. m. 154–171.; *Klement J.*: Apák és fiúk i. m. 76–79.

A pápai Neumann család leszármazási táblája

A tábla Fekete Tamás – Jakab Réka – Kovács Alex munkája

A Neumannok utolsó általunk ismert családtagja az ötödik nemzedékbe tartozó Károly volt. Katolizált, túlélte a második világháborút, és nyugalmazott egyetemi tanárként a Rákosi-korszak legsötétebb éveiben a család Benczúr utcai villájában élt, talán társbérletben.

THE NEUMANNNS OF PÁPA

On Researching Family Careers in the Nineteenth Century

By Réka Jakab

SUMMARY

Abraham, a descendant of the Neumann family, originated from Pápa, the town that hosted the greatest Jewish community in provincial Hungary. He established his career as a military purveyor in the early nineteenth century, and later continued as an industrial entrepreneur. By the end of the century, his descendants had established factories of their own, and acquired both noble title and estates. The career structure of the Neumanns is reconstructed through an examination of the economic activity, real estate acquisitions, local integration, marriage alliances and public role of individual family members.

The paper contributes to the stream of modern Hungarian economic history that tries to construct models of nineteenth-century business histories. At the same time, by revealing the career history and social strategies of the Neumann family, it reflects on certain aspects of the typologies and models of business history which have recently been elaborated.